

הסבתא חיה שטמפפר לבית לוי – סג"ל-כתב מיכה כרמון

חיה בצעירותה

חיה – הסבתא היחידה שהכרתי רק מעט

גיטל – טובה האימא של אבא יעקב הושמדה בפולין , עם סבא אליעזר , הדודות ציפורה וצילה ובן הדוד ועמם , רבים מבני המשפחה .

בטרם השואה ידעו כנראה בבילסק – פודלסקי על דבר לידתי .

את סבתא חיה הכרתי בילדותי ועולות בזיכרוני תמונות אחדות . הראשונות שבהן מ "בתי מחסה" -מעין "דיור מוגן" בזמננו ולשונו. אז - 'בתי המחסה' ברובע היהודי , בעיר העתיקה בשלהי תקופת "המנדט הבריטי" .

החצר ב "בתי מחסה" – בזכות 'לוח השנה'

'לוח השנה' נישמר בבית הורי ומצוי ב 'עוזבונם'

החצר צולמה באלבום "קרן היסוד" משנת תש"ח – 1948 . האלבום בפורמט קטן , אותו ניתן להציב על מדף ושולחן והיה מיועד גם לאחינו בגולה . על הכריכה באנגלית : 'ארץ ישראל'.

בתי מחסה - הבניין הדרומי, שנות השלושים

לכל חודש תמונות אחדות ובכל עמוד כיתוב בעברית ואנגלית וציטוט של פסוק מן המקרא או השירה.

לתמונה (הצלם 'פוטו לירסקי'). צורף קטע מהשיר של 'שלמה אבן-גבירול:
"למה תשכח חנות אל לנצח. עמך לוקח על חנם לרצח".

'חנות' הוא מלשון 'חנינה'. התאריך - חודש אוגוסט – אב תש"ח, 'שבת
נחמו'.

נפילת 'הרובע היהודי' הייתה בסוף חודש מאי 1948. ('למה תשכח חנות אל
לנצח...')

כמו חזה עורך 'לוח השנה' את העתיד - הרי "לנצח" היה לתקופה שבין
תש"ח ועד 'שיחרור ירושלים' בשנת תשכ"ז.

הדרך – מהעיר החדשה ל "בתי מחסה"

כדי להגיע אל ה 'רובע היהודי' היינו נוסעים באוטובוס מספר 2 של חברת
"המקשר" הירושלמית.

עלינו למכונית בתחנה שברחוב יפו הסמוכה לשכונת "נחלת שבעה". הנסיעה
הייתה באוטובוס מסוג ריאו – 4 צילינדרים, אוטובוס קטן וצר אשר במסלולו
עבר את 'שער יפו' ופנה ימינה לעבר 'הקישלה' - תחנת המשטרה ובית

המעצר , והלאה אל 'הרובע הארמני' , דרך הכביש הצר והחשוך -דמוי-
 המנהרה – זה היה מרכז החוויה שלי – הילד , מסע כמו אל "ארץ חדשה" ,
 לעבר "שער - ציון" ואל רחבת הכיכר שליד 'בית רוטשילד' – הבניין המיוחד
 בזקיפותו וחוסן מידותיו .

חבר "המקשר" יעקב לייבוביץ ליד ריאן, 4 צילינדרים (1947)

בית רוטשילד

ומשם -מן הכיכר לעבר רחוב 'מידן' שהוביל לפתח החצר ב"בתי מחסה" .

החצר - מבחוצ

התמונה מרביתה דומם , מעט חי וללא צומח .

בחזיתה - המדרגות היורדות לפנים החצר שהן המשך למעלות היורדות שברחוב 'המידן' - שם הרחוב נשאר חרוט בזיכרוני. מתחת לקשת השער ממש בפתח רחבת החצר ,שני "שומרי הראש" -החתולים , השחור מימין והמנומר משמאל . החצר מרוצפת באבנים (בלטות) גדולות , מרובעות ולא סימטריות . ברחבה הילד והבנות ה'עדויות' בחלוקים ושחורים . משמאל – בקצה התמונה 'ראשו' של מקור החיים בחצר - 'בור המים'.

למול עמדת 'הצלם' בקומה השנייה , הכניסה השמאלית היא לדירתה של סבתא חיה . אליה בתווך מצד ימין גרם מדרגות ואף מעקה - חיצוני . הדירה של חיה היא היחידה באגף. בקיר האבן גם דלת הכניסה וחלון החדר (מעל לכיסא) וליד החלון , כמו נמשכת ממנו דלת , עשויה מעץ וחוסמת ומגוננת הכניסה אל הדירה.

מתוך לוח שנה לשנת תש"ח - החצר ב"בתי מחסה" שם התגוררה סבתא חיה

מימין הצילום - במעלה מדרגות בודדות , דלת נוספת , תדיר הייתה נעולה , באותן פעמים יחידות כאשר הייתה פתוחה אפשר היה לראות : דוכן, מושבים וספסלים אחדים וספרי קודש . שם היה 'בית מדרש' , אולי שימש לתפילה בימי שבת וחג .

ב"בתי מחסה" שבעיר העתיקה בירושלים

הזיכרון שלי מדירת הסבתא הוא רק לאחר .

כאשר נכנע הרובע היהודי בעיר העתיקה הייתי בן שש.

אני יכול רק לגייס מעט חוויות , זיכרונות - ילדות וביוגרפיות .

הבית מבפנים

היה זה חדר גדול מאד . בעל תקרה גבוהה . נוכח דלת הכניסה סמוך לתקרה היה קרוע חלון , מעין אשנב רחב שממנו , כך נאמר לי , ניתן להשקיף לעבר "הר הבית" .

הקירות הגבוהים הצפוני והדרומי היו ללא פתחים . ידעתי – שמעבר ל'דרומי' למטה , החצר והמבנה של בית החולים : משגב לדך" . למען האמת , מאד פחדתי ממפגש עם 'חולים' .

בקיר המערבי – חלון ארוך , מלבני , המשקיף לחצר ב'בתי מחסה' . את הקשת מעל לדלת ולחלון אנחנו יכולים לראות , במבט מן החוץ , בצילום יומן השנה 'ארץ ישראל' של "קרן היסוד" .

השירותים – בית הנוחיות היו בחוץ – משמאל לדלת הכניסה.

בפנים החדר סמוך לקיר המערבי או שמא היה הצפוני , ניצבה מיטה קטנה , בה לנתי באותם הלילות

המעטים וחלקם המפחידים בבית סבתי .

ארון הספרים הישן

המכובד בין "דיירי" החדר נשען אל קיר דלת הכניסה והחלון , אליו , אל תלעגו לי , עיקר געגועי .

דומני , שפעמים ספורות עלעלתי בדפי אלבום תמונות שהיה חבוי בין מדפיו או בין עמודי ספרים המונחים -כרוכים וישנים , זכרתי – שם מצויה הרפתקה . דלתות הארון היו עשויות זכוכית וכילד קטן הוזהרתי – הישמר .

לפעמים , כשבגרתי ובשעות של דמדומים אני חושב לי מחשבות , כי שם בצד הספרים היו אולי , צפונים מחברות , תמונות ומטמוני זיכרונות גם של סבא שלמה. של אימא ויששכר מימי ירושלים ושמא אף מהמושבה 'חדרה' ..

נפילת 'הרובע'

סבתא חיה נטשה הדירה אך ורק כאשר נורו פגזי הלגיון הירדני והגג החל לבעור , כך נשרפה כל התכולה , השולחן הישן והכיסאות של פעם , הווילונות והפערענאס – שמיכות הפוך , הכסתות , הכרים , הקערות , הפמוטים והנטלה , כלי האכל ואולי , (איני זוכר האם היו) , גם תמונות משפחתיות שעל הקירות . למעשה הכול אכלה וכילתה הבערה .

הרובע היהודי עולה באש-1948

לבדי – תמונה מפחידה – זיכרון לא משפחתי מ"בתי מחסה"

בשעה שחושך נעלם לאי שם , השמים נאבקים להחליף צבעם , זאת כבר לא שעה של חלום , וכן השעה שאת החושך נשאף מאד לרתום . האם הייתה זאת שעה של סתיו בחלון ובלב ? או היה זה עם בוא האביב ? . השכם בצינת הבוקר , הקיצותי באימה משנתי, בבית סבתי, אני לבדי ולא בחלום.

עמדתי למעלה וראיתי – ליד הבור שבחצר את אחד המשוגעים שהתברכו בהם "בתי מחסה"- חזות המראה והצליל של דמות "המתמיד"- הטילו עלי, תמיד ומראש, אימה ופחד עוד בטרם הביקור אצל סבתא, ויותר מקל וחומר, כאשר הושארתי ללינה. הזיכרונות הללו ממש טלטלו נשמתי משך הרבה שנים.

האם דברתי וסיפרתי ולמי? על פחדי אז – באותם הימים...?

"שמעק טבק" חוויית התבגרות – טבק להרחה

ברחבת החצר ב"בתי מחסה", מימין לכניסה הראשית היה ממוקם שער – פתח ליציאה ומבואה

לעבר "שער האשפות". לידו התגוררה משפחת באשקה – בתיה ושלוס פרנקל. באשקה הייתה

חברתה של סבתא חיה וביתם – קוליה הטובה בחברות של אימא פנינה. בשעות אחר הצהריים

מימי החול, נשלחתי או הלכתי עם הסבתא לדירת משפחת פרנקל. לפתע, מצאתי עצמי – הקטן לכוד בתוך מוטת. זרועותיו של אחד מחבורת הזקנים יושבי פתח השער.

היה זה קשיש עבדקן, מדיף ריח חזק המוזר מאד ולא מוכר לאפי, מן הסתם, זקן שלא ידע אמרתם של חכמים: "אין מברכים על טבק להרחה – למנוע הרח בהם" ובוודאי לא התכוון העבדקן - להיטיב עמי ועם ריאותי על מנת להרחיב נשימתי. בידו האחת אחז בי הקטן והחלש וידו השנייה שלח אל קופסת הטבק, עם הנף של כף ידו דלה והטמין בה חופן טבק, הניפה אל פני ונחירי אפי ובצהלה הריע והכריז: "שמעק טבק" – הרח טבק. במאגר חושי אני זוכר את הריח ובעיקר "התקפת העיטוש" אשר חלפה עד

מהרה אבל - החוויה נחרטה ולתמיד.

שרוך נעלים ומפתח על הצוואר – חיה שטמפפר ממפוני הרובע היהודי בעיר
העתיקה

אבא יעקב בשליחות אימא כשוטר יהודי במשטרת המנדט הבריטי הצליח , כל עוד ניתן היה , להגיע ל"בתי מחסה' כדי לשכנע את סבתא חיה שתבוא , בטרם הפורענות לעיר החדשה , אבא ניכשל ברצותו לשכנע . חיה לא הסכימה לנטוש את הרובע .

אל ביתנו ברחוב פינחס הכהן בשכונת הבוכרים הגיעה הסבתא , תמונה אותה אני זוכר , כשעל צווארה רק שרוך נעלים – כשרשרת , והתליון 'המפתח הישן' מבתי המחסה .

בידה אחזה שקית . וכך סיפרה : כאשר גג ביתה החל לבעור היא זחלה על המדרגות כלפי מטה אל החצר והגיעה אל המקלט בבנין בית החולים 'משגב לדך' .

עברתי וחיפשתי בהרבה תמונות של המפונים ילדים , קשישים ונשים . הגברים והלוחמים נלקחו

לשבי בירדן , המפונים רוכזו בחצרות 'בתי מחסה' , ועומדים דחוקים וצפופים בסמוך ל"שער ציון" .

במה שראיתי לא הצלחתי לזהות את סבתא חיה . תמונת בני משפחה שנותרה היא של הוריו הקשישים של הרב יהושע קניאל – רבה הראשי של העיר חיפה , הזוג הקשיש התנהל בכבודות במעלה הגבעה...מרת איידל לקחה בידה בשקית נייר מעט מצות , ור' ישראל זליג משיבת המקובלים "שער השמים" שעון וניסמך על מקלו נושא צרור כבד...

מפוני העיר העתיקה ליד שער – ציון בדרכם לעיר החדשה

הדוד יששכר וסבתא חיה – בשכונת "בית ישראל"

חיה ויששכר התגוררו בחדר אחד. ברחוב שרבים מיושביו בני המגזר האורתודוקסי. הרחוב בחצר האחורית של רחוב 'יואל' שבשכונת הבוכרים – השכונה בה התגוררו בעבר שלמה וחיה שטמפפר לאחר חזרתם מ'חדרה' לירושלים.

הרחוב מוביל לעבר רחוב 'זוננפלד' ב'בית ישראל'. אולי היה יתרון למגורים בשל הקרבה לאחיה מוטקה אפטייקר (גר ברחוב 'הרב אשלג') סמוך לרחוב שנשא את שם אחיה 'פישל לוי' (כיום רחוב 'עוזר') וגם לאחיין ד"ר שמריהו לוי בעל בית המרקחת הסמוך "רחובות" וכמובן לא הרחק מביתנו אז - ברחוב 'פינחס הכהן'.

אל החדר החשוך ונעדר השירותים הוביל מן הרחוב שביל מרוצף צר וישן. בחזית הבית בן הקומה האחת עמד מחסן אטום וחסום. של חברת המצות "מאנישביץ". אמרו שגם הם, בעלי המפעל מבני משפחתנו.

החדר היה למעשה חלל גדול ובו מוצבות משני עבריו שתי מיטות ברזל ובמרכזו שולחן עץ ישן. בימות החורף נישא בחללו הריח הנודף מתנור הנפט.

סבתא חיה הייתה עיוורת בשל מחלת הסוכרת. וכעבור שנים הייתה זאת רוח'ל – רחל אשר עברה מ'קטמון' והתגוררה בסמוך לביתם ,

אשר דאגה בתשלום , לתבשיל ולסעוד את סבתא .

כאשר התגוררנו ב'שכונת הבוכרים' לא הרביתי לפקוד את סבתא אלא כאשר לא היה איש בביתנו ובשל הכורח המתנתי בביתה. היה זה בכתה ב'

כאשר למדתי בבית הספר הדתי "מוריה" ששכן ברחוב 'מלאכי' במעלה רחוב 'צפניה' - הרחובות הסמוכים למגורינו .

הזיכרונות שאני נושא מבית הסבתא לא נעימים ואפילו טורדים. והסיבה לכך לא קשורה בה.

לימים כאשר התגוררנו בשכונת "קטמון" , הגיע לדירה הסמוכה לחדר של יששכר וסבתא ב' בית ישראל' דייר חדש-היה זה 'הסדרן' "שתום העין" או בעל 'התבלול' , אותו זיהיתי וממנו יראתי .

הסדרן עבד בקולנוע "סמדר" בשכונת "המושבה הגרמנית" בירושלים , הסמוך לבית הספר ע"ש "אליהו הכרמלי" שבו למדתי החל מכתה ג' . ב"סמדר" היינו הילדים מבלי כל יום מימות השבוע מגמר הלימודים עד שעות הלילה

וצופים : ב'חמישה סרטים בכרטיס אחד' .

דמות 'הסדרן' לא הייתה לפי רוחי...תמיד קיוויתי בבואי לבית הסבתא , להתחמק מפניו, שמא יזהני...עם סבתא לא הצלחתי להרבות בשיחה גם בשל

דיבורה אך ורק באידיש.

את השפה אמנם הבנתי מבית הורי אבל לא השכלתי לדבר בה בשיחה

קולחת . אימא פנינה נהגה לספר שבימי שהותם ב'חדרה' היה הדוד מאיר , אחיו הצעיר של סבא

שלמה מתגורר גם הוא בביתם .

סבא היה 'הרוקח של המושבה', ויחד היה לאחים "עסק" משותף – עגלה ארוכה ושתי פרדות, נהוגה בידי מאיר ועיסוקה בהובלת משאות בין המושבה ותחנת הרכבת.

תמונה מטושטשת של העגלה שהובילה המשאות מתחנת הרכבת למושבה

מאיר הנאמן לסיסמא של שנות העשרים: "עברי דבר עברית" ורק בעברית היה פונה מאיר לגיסתו חיה, שהייתה רוטנת וזועמת מאד על כך.

בעיני כילד סבתא- חיה הייתה אישה פסיבית, ואף רחוקה לגמרי מעולם הילדים והילדות מהשובבות, התנועה, הספר והשיר ובוודאי מענייני היום והשעה.

כך אני זוכר את דמותה של סבתא – חיה

פניה היו עדינות ורכות. שיערה ארוך וכסוף, ואימא הייתה מסרקת אותה לאחר שרחצה. הייתה צנומה, שמאכלה מועט ומן היד לפה. רזה ולא גבוהה. צליל קולה נמוך-אך כאשר התרגשה היה מוגבה.

חיה לא הרבתה בדברים , איני סבור שידעה קרוא וכתוב למעט ברכות ותפילות אחדות . לפלא היה נחשב בעיני כאשר לעיתים בשיחתה ידעה מילים אחדות בשפת הלדינו , בוודאי מן השכנות ב 'עיר העתיקה' .

לא זכורים לי כנכד - גינונים של חיבה ואולי לא הייתי ראוי להם . ללא ספק , לא קלים היו ימי שנות חייה .

סבתא לא הייתה אשת חברה ולא התרועעה עם חברות. למעט עם באשקה פרנקל חברתה עוד מימי "בתי מחסה" ועם בת הדודה : אלטה שולמן משכונת "כנסת" ..

כילד , נסענו ל 'טיול שורשים' עם סבתא ואימא .תחילה למושבה 'חדרה' ושם פגשה חיה בבת - מושבה אף היא קשישה עיוורת , שלמיטב זיכרוני , עמדה בחצר ביתה במעלה הרחוב (אולי ברחוב 'הגיבורים') מוקפת בלהקת העופות ומה רבה הייתה ההתרגשות בפגישה בין השתיים שלא יכלו לראות האחת את רעותה אבל השמחה גאתה אף כאשר העלו זיכרונות מן העבר המשותף .

מ 'חדרה' שמנו פעמינו אל 'נתניה' , בשכונה שבדרומה אל בית הגיסה והדודה חנה פרל .

את חנה פגשנו עובדת בחצר הבית וסביבה עדת הקצ'קעס – האווזים המצפים להאכלתם .

חנה הילכה יחפה , זקופה , חסונה , יפה , נמרצת , זריזה , חדת מבט , ערנית , בהירה וצלולה .

חנה פרל אחותו של שלמה

מיד אירחה אותנו בכרה ספונטנית , חגיגית יחד עם הבעל – הדוד והגיס יוסף – חיים וזוכר אני עדיין , את הפירות הצוננים שהגישה חנה לחיכינו באותו יום של קיץ חם ולח והם : האבטיח והענבים שטעמם כמשקה המלכים היה.

סבתא בביתנו בשכונת קטמון הישנה

לאחר הקמת המדינה יושבה השכונה על ידי יהודים , רבים מהם היו פליטי 'הרובע היהודי' בעיר העתיקה , מלבדם גם משפחות חסרות דיור שבתייהם נפגעו בימי הקרבות ושבאו משכונות צפון ירושלים וכן הוקצו דירות לאנשי כוחות הביטחון.

במכתביו לירושלים כותב ומבקש יששכר לעמוד על זכותה של חיה שטמפפר ובעצם , גם זכותו לקבל דירה בשכונה . למעשה – למשפחתנו עמדו, כמעט שלושת הקריטריונים לעיל : סבתא – ממפוני העיר העתיקה , אבא יעקב ויששכר נמנו על כוחות הביטחון ואנחנו - מדירת חדר אחד בשכונה

הצפונית 'שכונת הבוכרים' , למרות שדירתנו לא נפגעה בהפגזות .

בדיעבד , אולי היינו זכאים , אפילו לשתי דירות . בפועל – רק דירה אחת ברחוב "העמק" שהפך לימים לרחוב 'ביל"ו' בשכונת קטמון הישנה .

שחזור הקרב בשכונת קטמון –לאחר בריחת התושבים הערבים אכלסו אותה תושבים יהודים

סבתא חיה התגוררה בדירתנו באחד החדרים ואך תקופה קצרה. סבתא לא רוותה אז נחת. אמנם אימא הקפידה בכשרות הסירים והמאכלים אך דומני שסבתא דרשה הקפדה נוספת.

כך גויסה רחל – רוח'ל, האישה החרדית מדיירות השכונה שדאגה להביא אלינו עבור סבתא תבשילים מזינים, חמים מיוחדים וטעימים.

בין אבא יעקב וסבתא חיה הייתה מתנהלת לעיתים שיחת ויכוח שאבא היה שב וחוזר לעיתים על הפסוק: "עוצו עצה ותופר דברו דבר ולא יקום" זאת, כאשר לא שעה לעצותיה.

אני הנכד, נהגתי, ולא אחת בחוסר דרך ארץ כלפיה.

בעיקר זכורה לי פרשת 'גזיזת הציפורניים'. שרק לאחר זמן רב הבנתי עד כמה פגעתי בה ולמדתי אף כמה הלכות ומנהגים הקשורים לכך.

סבתא שהייתה עיוורת, גדול היה עליה המורא, שאולי בשעת קצוץ הציפורניים נשטט חלק מציפורן גזורה על המיטה, או על בגדיה או שמא על הרצפה וכך – לא תוכל לאסוף את "כולם" לקברם או להשליכם לאסלה.

הפחד העצום והנורא נבע בשל 'האמונה' שהכוחות – הרוחות הרעות, החיצוניות, נאחזות בלילה בשעת השינה בקצות הגוף דהיינו – בידיים ורגלים. 'גזיזת הציפורניים' בנוסף לנטילת הידיים התדירה, ושטיפת כפות הרגלים לפחות בערב שבת, כולן יחד, מרחיקות את כוחות הרוע.

אימא פנינה גם הוסיפה את האמונה ששמירת הציפורניים הגזוזות היא 'סגולה' לתקופת "תחיית המתים".

אני, כילד חילוני מנוכר וזר לחלוטין לאותן השקפות ו'אמונות' וגם רחוק מקבלת השקפות 'אחרות', הוספתי חטא על פשע והייתי 'מתעלל' ברגשות הסבתא, החבאתי והעלמתי ממנה 'ציפורניים גזוזות'... ואבוי לבושותי – כלימתי ורגשי אשמתי עד לעצם היום הזה.

בבית הספר העממי הייתי תלמיד חרוץ, מקובל, אחראי, מנומס, שקט ואהוד.

והנה באחד הימים, בכתה ו', נכנסה המחנכת הנערצת לכתה וגוללה 'שוד ושב', בפני כל תלמידי הכתה את המסכת הפרטנית של כל מעללי הנוראים הראויים אך לכלימה ובוז, כפי ששמעה בפירוט רב ומדויק מפי אימא.

במשך חדשים ושנים, מאז ועד עתה איני יודע לאן להוליך את בושותי...

בקטמון. – תחת ענפי עץ התות אצל באשקה

הובלתי את סבתא חיה פעמים רבות אל חברתה עוד מ'בתי מחסה' באשקה – בתיה פרנקל .

השתים היו יושבות שעות רבות תחת כנפי עץ התות ברחוב "משמר העם" הסמוך לדירה ב'רחוב ביל"ו'. הענפים הארוכים של העץ, העמוסים והכורעים בימי הקיץ החמים העניקו לסבתא מסתור, מחסה קריר ותחושת אחווה, חברות ורעות, וגם אחיזה בסביבה משתנה. השתיים ישבו על המרפסת ששימשה כיציע – ובאשקה הייתה יכולה לפרט בפני חיה העיוורת מי ומי העוברים והשבים וכן לנהל שיחות עם שכנות עוברות ומזדמנות. השתים דיברו באידיש .

למעשה עבור חיה השיחות היו החוט המקשר לעבר, לשפה, לדמויות, לרכילויות והזיכרונות לימי 'העיר העתיקה'. ואולי לזכרו את הבן יהושע פרנקל בן באשקה ושלוש שנפל בקרבות ברובע היהודי שבעיר העתיקה .

ואולי דיברו על קוליה פרנקל מ'נתניה' החברה הטובה של אימא, קוליה

מ'בתי מחסה' מ'סמינר המזרחי' ומקבוצת 'השדה' בראשון לציון ?
עוד זוכר אני את הסייד – 'דער קאלאך' שהתגורר בחצר 'בתי מחסה' מתחת
לדירת סבתא ובשכונת 'קטמון' ברחוב 'חזקיהו המלך', ואותו סייד – היה
המסייד בביתנו שברחוב 'ביל"ו' מעת לעת, במיוחד התרשמתי מהתבניות
הגזרות כפרחים שהיה מניח על הקירות ובעזרתן הפליא לסייד ולצייר פרחים
צבעוניים ומרהיבים למיניהם, והיה מנהל שיחות רבות, זורמות וקולחות עם
אימא על ימי העיר העתיקה ואנשיה.

חיה באחרית ימיה - ב"בית ישראל"

סבתא חזרה לדירת החדר הצר, הקטן שלא היה חמים.
בחדר זה התגוררה עם הדוד יששכר עד למותה, עיוורת, חולה וכמעט
גלמודה.

יששכר

מזל היה שרחל – רוח'ל ומשפחתה עברו משכונת 'קטמון' להתגורר ב"בית
ישראל" סמוך לבית הסבתא וכך זכתה חיה לעזרת רחל במאכל, משקה
ובמעט הסייעוד הנדרש.

סבתא חיה נפטרה בכ"ט סיוון תשי"ג ונקברה בחלקת הקבורה בה נטמנו עוד
אחדים מבני משפחתנו ב"גבעת שאול", בסמוך לכניסה, מימין לשדרת
העצים בגוש מספר ח', חלקה ה', קבר 128.

יהיה זיכרה של חיה שטמפפר שמור ונצור בליבנו ואצל משפחתנו – לעד.

פנינה - אשת הספר-כתב מיכה כרמון

בידינו רק מעט מזיכרונותיה הכתובים של פנינה .

נשארו גחלים מהם גם עמומים -כמו ילד זר אני הולך ותר את עקבותיה של אימי ובעמום אני מחפש את הצליל .

מ"הקבלה" ועד ל " הנסיך הקטן"

פנינה נולדה בבית האר"י הקדוש בירושלים העתיקה, הבית העתיק בן חמש מאות שנים – מוזיאון "חצר הישוב הישן" .

אמנם פנינה לא הייתה אחת מ"גורות האר"י" – מתלמידיו "המקובלים" אבל לבטח הייתה כל חייה "תולעת ספרים" , מ 'בית הספר לבנות ב' ברובע היהודי , אל 'אחד העם' במושבה "חדרה" ומשם ל סמינר למורות "המזרחי" בירושלים . מה הפלא שגם מוכרת עיתונים הייתה, בקיוסק – החנות הקטנה ברחוב יפו בירושלים .

לטרף קל נחשבו לה המדפים עמוסי הכרכים ועומסי הסופרים בבית הספרים "ירושלים" בבנין לשכת "בני ברית" ברחוב אתיופיה .

ספרית "בני ברית ברחוב אתיופיה –בעבר

גם בחנות "אחיעזר" שברחוב יפו והספריות -"הפועלים" והעירונית ב "בית העם" הייתה אורחת של קבע – כקוראה ותיקה וזריזה החזיקה בכרטיס המקנה לה השאלה בעת ובעונה של כמה ספרים .

ממש עד יום פטירתה , בבית החולים "הדסה" כאשר קשתה עליה הקריאה ב'אותיות הקטנות' -ביקשה סבתא ,בת הע"ח,והיא כבר לא "בדמי ימיה", וקיבלה ,מספרי נכדיה, ובעודה שרויה בדומיית חדר החולים , נמצאה קוראה את "הנסיך הקטן" .

מיכה – מימי הגן

כילד קטן בגן ,אני זוכר היטב כיצד ב'ליל עוצר' שהטילו החיילים הבריטים על רחובות שכונת הבוכרים עברה לחדר דירתנו , מביתה הסמוך של הגב' הכטמן , כל תכולת ארגז הספרונים בכריכות הנייר עטויות בצבע ורקומות בציורי כלניות ונרקיסים שעוררו את טעם הנאת הקריאה .

וכך בעזרתה של "פנינה" כך קראתי ל"אמא" – אותן החוברות נקראו – ממש נבלעו כולם כאחד בערב או שניים .

ל"אמא " קראתי "פנינה" שהרי לא היה לי מודל לחיקוי או שמא היה זה גם שריד ל 'פואמה הפדגוגית' שנשאה פנינה מגרעין "קבוצת השדה" .

כאשר בגרתי מעט הייתי מבליע "אינה" שיש בו המצלול של : אמא – פנינה .

בימי בית הספר העממי

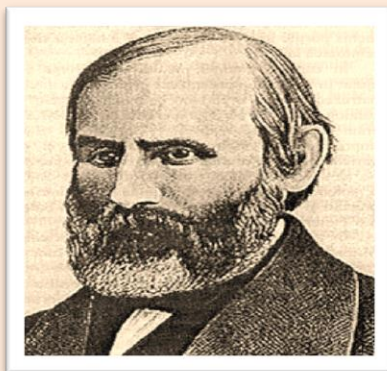
אמא ליוותה את ראשית קריאתי , לא רק בתמיכה בקריאתי הראשונה , ישובה לידי על השמיכה הפרושה על גבי הרצפה בחדר בשכונת הבוכרים . אלא , כמו היה זה , עבורי עתה כאתמול – שילשום -כאשר הובילה ורשמה אותי לראשונה בחיי אל בית עקד הספרים "ירושלים" ברחוב האתיופים , שם התוודעתי רק בנעורי אל עלילותיו של "בלק" כלבו של עגנון שממש אותו אולם קריאה – היה עבורו שדה טיולים .

אולם הקריאה ברחוב אתיופיה

פנינה היא שבחרה עבורי את ביכורי קריאתי...התאמינוכמה קטן וחשוף
להשפעה הייתי...היו אלה : "אהבת ציון" ו"אשמת שומרון" של אברהם מאפו...
האומנם יעלה על דעת מי מאיתנו באלה הימים כי אלה יהיו ביכורי קריאה ,
ועוד לילד בכתה ב או ג...? ! .

צדקו כנראה הבוחנים של פנינה בסמינר למורות "המזרחי" כאשר כתבו
בהערכה לשיעורי המבחן שהיא מתאימה עוד יותר להוראת מבוגרים מאשר
לקטנים .

אברהם מאפו

פנינה – 'הנפש הקסומה' וגם "בור סוד שאינו מאבד טיפה"

שם ספרו של רומן רולן , שנשמר בבית הורי בצד ספרי הבלש ו"עם עובד" היטיב לאפיין את אמא .

בעוד אבא שמר על פרסומים מתולדות תנועת הפועלים העולמית וארץ ישראל מימי המדינה בדרך יחד עם ספרות השואה : יומנים , מחתרות וזיכרונות –הרי פנינה לא בחלה ברבים מהז'אנרים הספרותיים.

מבין המועדפים עליה היו :הרומן הבלשי , הסיפור הקצר ובראשו כיכב אדגר אלן פו וגם סיפורת המתח . הספרים היו לה כמעין לצמא בחום יום קיץ וכר למראשותיה בלילות החורף .

מניין צצה תאוותה למילה הכתובה ? רק לשאול אדעה . האם מגבריאלי 'זקן השבט' אשר נתכנה " ארון ספרים" ? ואולי מאבי זקנה בנימין שהיה דיין ? או בנו , סבה אברהם - שהיה פועל עמל הרבה שנים בדפוסו הירושלמי של אברהם לונץ ואולי ובעיקר בגעגועיה של הבת השבויה באדמת הארץ הכמהה בנפשה עד כלות לאביה שלמה בהיותו באוסטרליה הרחוקה .

מי יודע עוצמת הגרעינים שנטמנו עוד בנפשה הרכה ב"חדרה" בידי האדונים – המורים מדליה וברלס והנטיעות שטופחו בידיו של המורה הנערץ – המוערך והאהוב על תלמידות הסמינר בירושלים והוא : פייבל מלצר .

פנינה לא עשתה סייג לספרים . כולם היו לה לאכסניה מלאה בחברים , קרובים ואורחים .

הפשט והמדרש של הספרים היו לה לעיקר ולא תמיד – המעשה .

אמא התברכה בזיכרון מעולה לטווח ארוך , הקריאה המרובה בטרם היות הטלוויזיה העניקה לה מתת של זיכרון מפורש וחזותי שהיה צבור ומאוחסן - ואם נשאלה , היה נשלף ממאגרי מידע מדהימים בפרטנותם והיקפם שקודדו לספרייה מהלכת שבשעה של רוח טובה נפתחה בכמות ואיכות .

על מצעיה של ספרייה זו התווספו רקמות קטיפה ללא צלקות זכירה .

משנות נעוריה קנתה להבנתי אף אסטרטגיות למידה של שינון ותרומות מעולם האסוציאציות .

פנינה ידעה , זכרה ושלטה בעל – פה בפרקי שירת המקרא ומיטב ממסות הנביאים . לבחינות , כך ספרה , הייתה מתכוננת בחיק השקט והשלווה בטבע ובפרדסי פתח – תקווה אצל הדודה אסתר .

בדרכה הלכתי כאשר למדתי לבחינות הבקאות בהיסטוריוגרפיה המקראית באוניברסיטה הירושלמית ואת מקום פרדסי המושבה מילאו הסלעים והחורשות בדרום ירושלים. השיטה צלחה גם עבורי.

מחסן הספרים ו'הטריפני לחם חוקי – הספר'

בשכונת קטמון התגורר שכן שהיה בעל משאית ולפרנסתו העביר תכולת דירות. אחד משיאי תפארתו הייתה העתקת מעונו של רבו – הרבי 'מבעלז' שהיה משתכן ונופש בימות הקיץ והחגים בדרום העיר.

לעיתים היו נערמים בחצר הבניין מכלים מלבניים גדולים עשויים עץ ובהם שרידים חסרי דורש מההובלות. כך התגלגלו לביתנו עשרות רבות, כרכים וספרים ממיטב הספרות האנגלית הספרות הרומנטית והסיפור הקצר. אנתולוגיות מופלאות, אסופות של דרמות שקספיריות, מחזות ובהן הוראות הבמאי ואף פואטיקה משל ויליאם המילטון ושלי...אמא שיפרה ידיעותיה באנגלית קראה והפנימה הרבה מהיצירות. אחדים מאותם ספרים עדיין במחסן ליד ביתנו.

חלפו שנים, לא מעטות מחנויות הספרים אף עוטרו בחזית בבסטות – דוכני מכירה "ספרים רבתי...ספרים" ובהם ישן וגם חדש עברית בצד אנגלית, ואז סבתא פנינה יחד עם מעט קניותיה בשוק "מחנה יהודה" הסמוך לביתה ברחוב יזרעאל, הייתה מגיחה לאלה הדוכנים, עושה גם "טרף" לנפשה ונושאת שלל – שלא יחסרו גם מנות המזון הרוחני – הקיומי והכרחי באותו סדר של עניין ועדיפות שהוא לחם החוק – "הספר".

ניגונים שתלתם בי אבי ואמי

אמא לא הרבתה לשיר בקול אבל כן זמזמה לעיתים ובחרש מזמורים שכוחים.

אחדים עודם מהדהדים באזני והומים במיתרי ליבי, משיריך אמי, עיני אעצום והריני איתכם, בדופקי הם נעורים ושבים.

'קבר רחל' אינו רק מראה הכיפה על הבול המנדטורי אלא צלילי: בשדמות בית לחם, בדרך אפרתה, עלי קבר קדומים תאבל מצבת...

מאז ומתמיד בן בית וכאח לי מפי רחל "העקרה" מתנגן בחובי : בן לו היה לי !
ילד קטן שחור תלתלים ונבון ,...אורי אקרא לו , אורי שלי , רך וצלול הוא השם
הקצר. בטרם "מיכה" שקלה אמא : "אורי" , רסיס נהרה , לילדי השחרחר .
"אורי" ! אקרא !

ושמא בגעגועיה אל ימי פלוגת הקיבוץ המאוחד – "השדה" בראשון לציון
אהבה מאד לשורר : "ואולי לא היו הדברים מעולם , אולי , לא השכמתי עם
שחר לגן"...ומטשרניחובסקי את : "שחקי שחקי על החלומות..." "הנה אאזין
שיר ערשי הרחוק...."

מילות השיר השגורות עלינו עד הלום העניקו את חוויית הדימוי , האנשה
המחשת ורטט המגע .

מצאנו דף בודד בכתב יד אמא ובו 'שירון לחנוכה' , את 'פלא פלאים' הדיאלוג
למתתיהו שלם : שמע נא ילד נבון , היש לך סביבון , נא הגידה לנו וספר , את
מראהו נא תאר , יש לי יש לי סביבון , טס הוא ...כאוירון , מסתובב הוא ,
מתנדנד ופתאום הוא עומד...ואילו אצל אמא : מסתובב ומסתובב , ולפתע הוא
'נושם'...

ומעמנואל הרוסי-שקט, שקט, שקט , שקט , החנוכייה דולקת , ובחדר בלי שאון,
מסתובב לו הסביבון , מסתובב ולא עייף אך לפתע הוא יושב , "אני רעב" יקרא
בקול , בבקשה תנו לאכול...ונוסח פנינה : אך לפתע הוא נופל , וצועק אמא אני
רעב ורוצה לאכול , לא מרק ולא דייסה , רק לביבה חמה ומתוקה ...אצל הרוסי
"לא מצה" ו"לא קציצה" שהתחלפו ל 'דייסה' ו'ביצה'

כנראה שפנינה שינתה וגם במודע המילים בהשוואה למילים של עמנואל הרוסי
ממרחק הזמן - ולדעתי - התאימה המילים כדי לעורר את התיאבון של מיכה .
גם שירו של לוין קיפניס - בשימו שמן , שמן זית , נרות הדליקו יהי אור בבית
נשתמר במלוא שמנו ודקדוקו .

גם מהצגה בה , כנראה , השתתפתי , אולי בכתה א' , השתמרו השורות :
"דגל דגל לי קטן , שני צבעים לדגל , כחול לבן הוא דגלנו , בו נשמח בכל חגנו ,"
וגם : "חג החנוכה חג שמח , לכבוד המכבים יהודה המנצח , ערב ערב אנו
אוכלים לביבות , ומדליקים את הנרות" .

פנינה בבית ההבראה ב "מעלה החמישה"

מילות הקוד ששלחו את אמא להבראה היו "אנגינה פקטוריס", למעשה רק חשש מפני המחלה המסוכנת שתסמיניה: תעוקת החזה – הלב. המחלה ממנה סבלה יהודית – יודעס אשת מוטק'ה אפטייקר הדוד של פנינה.

את ההפניה להבראה כתב הרופא ד"ר נלקין.

באותם ימי הבראה, הייתי בגיל של טרום או גן הילדים והפכתי לבן בית אצל מוטק'ה ויודעס, פנינה לוי, אסתר ואביגדור שרף והילדים אליעזר, דפנה והדיה, אביגדור היה מכין 'שקשוקה' ואצלו למדתי הכלל שארוחה היא טעימה ואת הצלחת חובה להשאיר, בעזרת שיירי הפרוסה, אך ורק נקייה. מהמכתבים שנשארו מהדוד יששכר ואבא יעקב למדתי שהתנהגותי השתפרה פלאים וזכיתי לפינוקים ייחודיים מאבא - שלקח אותנו, הילדים, לגן החיות ולסרט ומיששכר- שהיה עימי בערבים עד שנרדמתי.

מ "מעלה החמישה" אל 'ישעיהו' ועד ל 'חורשת גן העדן האבוד'

קיבוץ מעלה החמישה

בהיות פנינה בבית ההבראה בקיבוץ הסמוך לירושלים כתבה את הפרודיה הבאה המיועדת לבנות תל - אביב ואל נשות השפלה :

"בנות תל -אביב שמען קולי / נשי השפלה האזנה – אימרתי /

כי באתן לנווה – הרים / עליתן בפסגות שאננות / אל תחפשנה את "גשר
האהבה" / ולא חורשת "גן העדן האבוד" /

אל תתנה בפוך פניכן / ומנענה מטפוף רגליכן / אל בהמוניכן תעלינה בהרים /
ולא בקול מצהלות שאננים / אם ממצהלות עירכן ושאוניה / ששונה וקול המונה
/ הפוגה בקשה נפשכן / לשקט ולשלווה קראנה ויאפוכן / בדממה וביחידות
עלינה בהר / הסתכלנה בעמקיו / ובהוד יפעת אורניו / הקשבנה לרינת
הצפרים / ולדו – שיח האנקורים / לליטופי הרוח התמסרנה / ובמסג' קרני
השמש התבצרנה / ושבתי הביתה בריאות ורעננות / לקראת אהובי נפשכן
נכונות" .

אמא אהבה את לשון המקרא וניכרת השפעת הנביא ישעיהו , בפרק ל"ב 'נשים
שאננות' וגם 'נווה שלום' 'במשכנות שאננים' 'ובמנוחות שאננות' הרבה גם
בהשפעת הנביא הניצב לריב עם בנות ציון .

ואילו אצל פנינה -רק 'פנייה' אליהן. ההשפעה רבה בפרק ג' 'יען כי גבהו בנות
ציון , ותלכנה נטויות גרון ומשקרות (צובעות באדום עז) עיניים ;הלוך וטפוף
תלכנה , וברגליהם תעכסנה...' .

אמא הביאה גם לשון ייחודית - 'ויאפוכן' במשמעות לאפוף , לעטוף , להקיף
מכל עבר. וייתכן ואף רמזה. במשחק צליל ומילים למילה 'ניאוף' רמז ארוטי
לאווירה קלה בבית ההבראה , וכולנו זוכרים שסבתא פנינה שמרה "חזקה"
לקרוא בהגדת הפסח : 'שדים נכוננו ושערך צימח ואת ערום ועריה...' .

פנינה השתמשה גם בהמשגה מן המודרנה : "גשר האהבה" עליו נשבעים בני
רומא לאהבה נצחית , מתוודים על סודות כמוסים ומספרים על זוגות האוהבים
הנועלים מנעולים עליהם שמותיהם וציון התאריך המנעולים תלויים על פנס
הגשר ואת המפתחות משליכים לנהר הטיבר וכה רבים ומכבידים המנעולים עד
שעיריית העיר נאלצת מדי שנה לפנות כמות רבה של מנעולים מחשש לקריסת
הגשר .

אמא איזכרה גם את : " גן העדן האבוד" זה שם יצירתו של המשורר האנגלי
ג'ון מילטון .

פנינה – תרגמה מפושקין מתוך: "יבגני אונייגין"

בין דפי העיזבון והללו לא היו רבים, מצאנו כעשרה עמודים של תרגום, חובבני ולא מקצועי. בקריאה הראשונה היה ברור שלפנינו פואמה בחרוזים. זיהיתי את היצירה רק לאחר חיפוש - והשמות המנחים עבורי היו: 'טטיאנה' ונהר 'הניבה' (הנשפך אל הים הבלטי) והתגלה: "יבגני אונייגין", הרומן בחרוזים של גדול המשוררים הרוסים ממייסדי השירה הרוסית המודרנית - אלכסנדר פושקין.

אמא תרגמה לפחות תריסר בתים.

היצירה היא הנודעת ביותר והמכוננת בתולדות הספרות והפואטיקה הרוסית בוגרי התרבות הרוסית למדו ושיננו בעל פה רבים מחלקיה. ב'פרויקט בן - יהודה' מופיע התרגום המלא, מרוסית משנת 1937 של אברהם לוינסון. אמא לא ידעה רוסית והיא תרגמה מאנגלית.

פנינה לא סימנה כותרת, בית ביצירה...גם לא הקפידה על רצף הבתים, זיהיתי כל הבתים המתורגמים והצבתי אותם זה למול זה (עדיין לא השוויתי לתרגומיו החדשים של שלונסקי).

בעלילה שמונה פרקים, את תמציתם אפשר לקרוא באתר – הנושא את שם היצירה.

אלכסנדר פושקין

השאלה שהצבתי לפני הייתה מדוע אמא – פנינה -בחרה ב"יבגני אונייגין" ולמה דווקא בבתים אותם תרגמה ? .

לדעתי , ראשית בשל העניין ברומן שהוא גם ומאד רומנטי , היא התעניינה עד מאד בתהפוכות הנפש בדמותה של טטיאנה , אישיותו של יבגני שהיא דמות גם 'שטוחה' ואף רבת היבטים .

ואולי קסם לה יבגני בבחרותו וראתה עצמה בעיקר בניגוד אליו.

וכך כתב פושקין : ' תכלית מכובדה הציג לו , אונייגין , ממקור זרים לדלות חכמה , ספרים רבים התחיל לקרוא הוא , קרא קרא , אבל לתוהו . פה שקר , הבל שעמום , פה אין מצפון ושם טמטום , בכל יש חסרון ודופי , מה שישן – כוחו כבר תש , אך נתישן גם החדש ;...'

ייתכן ואמא רצתה לאפיין דפוסים וקטעים מגדריים ואף להיות ניזונה מהשקפות – פילוסופיות -מורות דרך לחיים -אותן שזר פושקין לאורך העלילה .

וכך בסיום הפואמה שם המחבר בפיו של המספר הנוטל בו חלק (הקטע הנועל בתרגומו של אברהם שלונסקי) :

"אחת היא לי , קוראי . מי אתה –

...שלום ! ומצא אשר תמצא

אם סערת דברי מזכרת .

או שבתון מעבודה ,

תמונות חיים...

...לוא אך קורטוב קטן.

לשעשוע , לחלום

עכשיו נא נפרד , שלום !"

השוואת התרגומים : אברהם לוינסון - פנינה כרמון

להלן השוואה מתוך בתים אחדים

פרק ראשון בית מ"ו

לוינסון : מי כבר – דעת חי בחלד / סופו לשנא את הבריות / מי שהרגיש , אותו מבהלת / חזות שנים בלתי חוזרות / שוב אין נפשו בו מתפעלת...

פנינה : כל איש שחי חיי בר – דעת / סופו לבוז לבני אדם ; / כל איש מרגיש
יזכור ברעד / צל עברו אשר נדם : / שום פלא עוד לא יקסמנו...

פרק שלישי בית כ"ב

לוינסון : ראיתי בין נשים – בנות – חן / קרות כחורף וגאות , / יושרות לבב ,
אכזריות הן / מבינתנו מופלאות . / ביהירותן אותי התמיהו / בצניעותן
טבעית הפליאו , / ברחתי אז מחברתן , / ובחרדה עלי מצחן / קראתי את
כתב – התופת . / "נטש, אדם, לעד תקוה" /

להן כחש – עורר אהבה , / החרד גברים – להן כנופת . / על שפת נבה אולי
אתם / נשים כאילו פגשתם .

פנינה : ראיתי אשת חיל נבצרת , / ככפור זכה וצוננה ; / אינה נשחדת ,
מתאכזרת ; / ונשגבה מהבינה ; / בה הפליאוני רום עיניים / וצדקנות בת
השמים ; / אבל ברחתי מעימה , /

פסוק של תופת , לי נדמה , / קראתי על מצחה בפחד ; / "הואשו מכל תקוה
!" / לה צר היות

נאהבה , / הפל אימה גורם לה נחת , / על שפת ניבה כדוגמתה / ודאי
ראית גם אתה .

פרק רביעי בית כ"ב

לוינסון : את מי לאהוב ? במי לבטוח ? / אי איש ובנו לא יבגוד ? / מי לצרכנו
/ בלי הכרח /

דבריו ומעשיו ימוד ? / מי לא הפיץ דעות עלינו ? / ומי דאג לשעשענו ? / מי
על מומינו לא כעס ?

ומי אף פעם לא נמאס ? / קורא נכבד , רועה הרוח ! / אל תכלה חילך לשוא,
/ כי אם את -

עצמך אהב , / אהב את עצמך , כי הוא אך / דבר ראוי להתכבד ; / אין,
טוב ממנו בהחלט .

פנינה : את מי נאהב ? את יהבנו / על מי נשליך , ולא יבגוד ? / ומי נכון
במדתנו / כל פעל ,

כל דבור למדוד ? / מי לא יוציא דיבה עלינו ? / ומי ברחימו יטפחנו ? / מי
בנו לא יפסול .

המום ? / מי לא יטיל השעמום ? / הוי נפש תהו מחפשת ! / לשוא , לשוא
כל הטרחה : / אהב נא רק את עצמך , / קורא נכבד ורב החסד ! / ענין
חשוב הוא : אין דבר / חביב ממנו ויקר .

פנינה – מכורה לספרות הבלשית

אמא הייתה מכורה , גם לסיגריות העממיות כמו של "דובק" ומי זוכר את ימי
"עדן" ו"אל – על" ?

כך אף לסוגה הבלשית . מתי החלה ההתמכרות הזאת ? לבטח , לא
מהתקופה שאבא יעקב היה סמל חקירות במשטרת ישראל .

בהבטה לאחור ומחשבה שנייה סבתא פנינה התעניינה בתעלומה , את יהבה
ואמונה השליכה בהזדהות עם הבלש גיבור הספר , התעצמה אצלה הסקרנות
לדעת מי האשם...? מה היו המניעים בעיקר של "הרצח" ובעידן הטלוויזיה גם
הבלש המשפטי . אמא לא עסקה בבלש ההיסטורי והרחק ממנה . כמו זה שבין
הקטבים היה - "מותחן האימה" .

האמריקני – אדגר אלן פו מגדולי היוצרים של סיפורת המתח והספרות הבלשית
היה לה לאל נערץ .

שרלוק הולמס וד"ר ווטסון

אמא סיפרה בהתפעמות על טיולה בלונדון ועלייתה לרגל לרחוב בייקר מספר 221 ב אל "מקדש המעט" בו התגוררו שרלוק הולמס ווטסון .

שרלוק וד"ר ווטסון היו יצירי כפיו של קונאן דויל הבריטי .

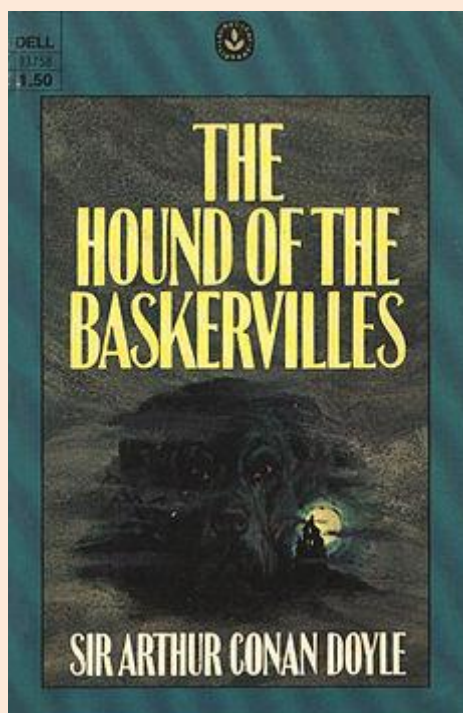
דויל עיצב את שרלוק הולמס גם על פי דמותו הפיסית של הפרופסור בל , קונאן היה תלמידו .

דמותו הספרותית של שרלוק התאפיינה בקשת עשירה וייחודית של תכונות וכישרונות , אקדוחן – צלף מיומן , מומחה באמנות הלחימה היפנית . נבון וחד בהתבוננות , היקש והפקת המסקנות ,סייען למשטרה והמודיעין הבריטיים, יחיד ומיוחד בפענוח פרשיות מסובכות וכן בעל עקרונות ואומץ הנלחם כנגד ראש ארגון פשע גדול. למרות 'השלמות' -עמד לצידו ,

ד"ר ווטסון - הקצין בדימוס , נכה המלחמה המקדם את העלילה ומנתבה לפתרון התעלומות.

שרלוק הולמס היה דמות בדיונית. קונאן דויל המית אותו . אבל בלחץ דעת הקהל בבריטניה נאלץ להשיבו לחיים . אצל פנינה , היה שרלוק "בן אלמוות" . מה הפלא – אם כן , שאת הספר כלבם של בני בסקרוויל" קראתי יותר מפעם. היש למי ספק שרומן בלשי זה שיש בו 'הכל' –חידה , רצח , מיסתורין , אימה

וגם ספור על "כלב" – אינו מוצב בכותל המזרח של ביתנו ? !

עטיפת הספר - כלבם של בני בסקרוויל

אגאתה כריסטי - "מלכת ספרי המסתורין"

אגאתה כריסטי

אגאתה לא רק "מלכה" אלא גם בעלת תואר "אבירות" של מסדר האימפריה הבריטית .

מי היה מאמין שכריסטי 'שיאנית גינס' במכירת ספריה סבלה מדיסגרפיה .
האם ידעתם שמלכת המסתורין שילבה בתולדות חייה – האמיתיים ספור מותח של העלמות .

פנינה נתנה גם היא דחיפה צנועה למחסן של 'שיא הגינס' , אמא הורישה לנו הרבה מספרי אגאתה בעברית ואנגלית . דבורה ארליכמן וליליאן לוי שהיו מחברותיה הטובות , גם הן היו תאבות לספרי המתח ולא אחת החליפו ביניהן מלוא צרורות – אוצרות הספרים .

בתיאטרון וטלוויזיה

כאשר היו הורי צעירים הירבו לצפות בהצגות התיאטרון של "הבימה" ו "אהל" .
יעידו על כך גם התכניות להצגות עוד מימי "בערבות הנגב"...שנשארו בביתנו.
המחזות הועלו באולם ההיסטורי "אדיסון" בירושלים. לאחר ההצגה , הצופים חזרו לפרברי עיר הבירה באוטובוסים של חברת "המקשר" שהמתינו להם.

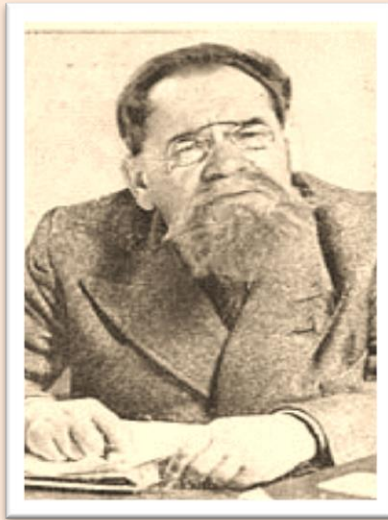

תיאטרון אדיסון שהיה ברחוב ישעיהו

גם אני כילד זוכר את הצגת "תעלולי נאסר א – דין" בתיאטרון "ציון" ולא רק את 'בוכרה היפה' אלא עדיין באזני 'צלצל קתרוס , צלצל בעצב , נגן מיתר שלי נוגות..' ובאפי ריח התפאורות של בית הכלא מהצגת "כבלים" .

אני אף זוכר את יהושע ברטנוב , בהצגה יומית של "הציפור הכחולה" ובאולם "אדיסון" הענק אך ורק מניין אחד של צופים .

מי הוא אשר יפר את הכלל : "ההצגה צריכה להימשך" .

השחקן יהושע ברטנוב

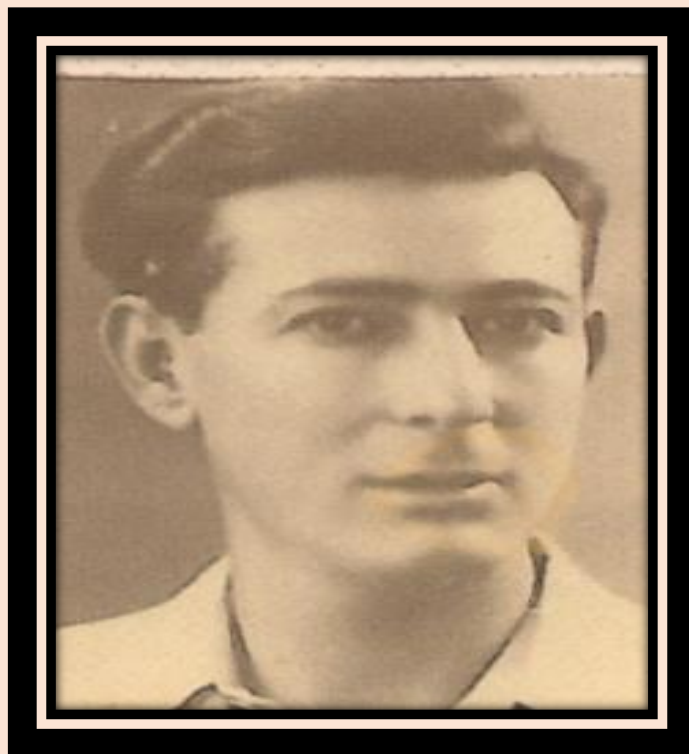
הטלוויזיה הקטנה של אמא

היה זה בערוב ימיה. ליד מיטתה , על השולחן העתיק ובעל היוחסין , הכבד , רחב המימדים ולו המגירות העמוקות , עליו גם אבא יעקב בעודנו חי , ישב וכתב על משוררים וסופרים מבין יהודי מזרח אירופה , רשם ביקורות על כתובים ומענייני סדר היום הפוליטי והציבורי – על אותו "השולחן" , ניצב לו מקלט טלוויזיה קטן וממנו הגיח אור המסך ושולח מעל הצג תמונות מתחלפות הממלאות את החדר בקול וצליל .

על המיטה , כבר במשקפים ,ראשה על הכר ובפיה הסיגריה , צופה באהבה : סבתא – אמא – פנינה -בסדרות הרומנטיות של הבי - בי - סי בסרטי המתח והבלש ואז עלו ובאו קומדיות מרחיבות ריאות ומתרגלות את מיתרי הקול , בצבע או בשחור ולבן ומעניקות מעדנות של נחת לנפש ולעין .

כך נזכור את אמא -סבתא שלנו אשת המילה הכתובה והנשמעת.

יששכר שטמפר – אחיה היחיד של פנינה

יששכר אחיה הצעיר והיחיד של פנינה - נולד בשנת 1915 .
יששכר נקרא על שם סבו - בעלה של הסבתא מריל - יששכר בער הלוי סגל.
(על משפחת הסבתא מריל כתבנו בספר הרוקחים לבית גבריאלוביץ המופיע
באתר carmonia.net).

פנינה ויששכר היו קשורים מאד האחד לשני ייתכן וקשר הדוק זה יחד עם
האחריות הגדולה שחש כלפי אימו הביאו לכך שיששכר נותר רווק ונישא רק
בגיל מבוגר זמן לא רב לפני מותו.
שלמה אביו נסע לאוסטרליה כאשר יששכר היה בן 15 לערך - פנינה החליטה
לעבור אז להכשרה קיבוצית מחוץ לבית . האמא חיה הייתה שבורה וחולה.
היו אלה תנאים לא קלים לעבור בהם את תקופת ההתבגרות.
יששכר עבר לחדרה עם משפחתו כשהיה ילד קטן בן ארבע לערך.
את שנות לימודיו הראשונות עשה בבית הספר בחדרה.

בן עשר לערך חזר לירושלים והחל ללמוד בבית -הספר לבנים ג' ברחוב הרב קוק.

חברו לספסל הלימודים היה אחיה של אימי יהודקה שהיה ילד חברותי מאד וזכר את יששכר כילד מופנם וביישן.

בהמשך עבר יששכר ללמוד בבית - הספר תחכמוני.

יששכר בנעוריו

המעברים, החזרה לירושלים, נסיעת האב לאוסטרליה לאחר תקופה של כשלונות במציאת עבודה - פגעו מאד ביששכר שהיה גם כן ילד מאד רגיש ומופנם.

26.5.1968

FLAT. 4
26 ROYAL AVENUE
GLENHUNTLY 3163
MELBOURNE VICTORIA
AUSTRALIA

DEAR PININA

I WAS MOST HAPPY TO HAVE
RECEIVED YOUR MOST WONDERFUL LETTER.
DESCRIBING HOW YOU, MY LATE FATHER
& MIRIAM, CLIMBED THE STEPS OF MOUNT
ZION, AND THE WORDS WHICH HE SPOKE
ON REACHING THE TOP. I CAN JUST SEE
HIM STANDING THERE, AND SAYING THEM.
WE TRUST THAT YOU ARE ALL WELL,
AS WE ARE THE SAME HERE. I HAVE
JUST WRITTEN TO A COUSIN OF MINE IN
NAHARIYAH ISRAEL, A "SHALOM SEER" HE
IS THE POSTMASTER THERE. YOU MAY RECALL
DAD TALKING ABOUT HIM. YOU KNOW I
KNEW YOUR LATE FATHER SLOIMER STAMPER
VERY WELL, WHEN HE FIRST ARRIVED IN
AUSTRALIA MANY YEARS AGO HE WORKED FOR
US, MY LATE FATHER TAUGHT HIM THE
TRADE OF COURSE I WAS ONLY JUST A YOUNG
BOY, BUT WE HAD A LOT OF RESPECT FOR EACH OTHER

JUST TODAY I WAS AT THE CEMETERY TO
VISIT OUR FATHER'S GRAVESIDE. AND
YOUR LATE FATHER'S GRAVE IS JUST IN
FRONT OF HIS WE ALWAYS GO OVER TO
IT WHENEVER WE GO TO THE "BAIS OLEM"
I PARTICULARLY NOTICED THE DATE OF HIS
PASSING ON THE STONE WHICH WAS
7-8-1947 (21 YEARS AGO). I REMEMBER
HE USED TO TALK ABOUT HIS SON
(YOUR BROTHER) WRITE AND TELL ME
WHAT HAS BECOME OF HIM AND HIS
NAME. PININA. WHEN YOU WRITE
TO ME (IN ENGLISH) YOU HAVE MY
ADDRESS ON THIS LETTER, BUT KEEP
WRITING TO MIRIAM IN YIDDISH AT
THE OLD ADDRESS (FLAT 19 HERBERT ST
ST KILDA MELB
VICTORIA AUSTRALIA)
SHE FINDS IT A BIT
HARD TO ANSWER YOU HER EYES ARE
NOT TO GOOD SO I WILL HAVE
TO ANSWER FOR HER.

MY WIFE'S MOTHER HAS BEEN IN
ISRAEL FOR 11 WEEKS FOR 20TH YEAR
CELEBRATIONS SHE HAD A FLAT AT
RAMAT GAN AND IS RETURNING
THIS WEEK TO AUSTRALIA, SHE IS
AUSTRALIAN BORN 71 YEARS OLD AND WAS
VERY IMPRESSED WITH ISRAEL COVER

במכתב מאוסטרליה כותב בן משפחה עקיף על היכרותו עם שלמה שטמפפר
מאז הגיע לאוסטרליה ועל כך ששלמה הרבה לדבר על בנו יששכר.

שלמה הרגיש יסורי נפש על מצבו של יששכר שנעזב במצב קשה בארץ ישראל

מכתבים שנשארו מצביעים על כך שיששכר נשאר אדם רגיש ומתחשב, רהוט
מאד בכתיבתו כפנינה אחותו

פנינה ויששכר בחדרה

האימא חיה והילדים פנינה ויששכר ככל הנראה לאחר חזרתם לירושלים

יששכר היה חרוץ ואחראי מאד לא בחל בשום עבודה והרגיש אחריות גדולה כלפי אמו החולה והבודדת מאז שנת 1937 ועד קרוב למלחמת השחרור (עם הפסקות) עבד יששכר בשמירה בשדה התעופה עטרות וכן בתפקידי שמירה אחרים כנוטר באזור.

לפני כן עבד במפעלי ים-המלח.

במלחמת השחרור גויס לצבא.

עם הקמת המדינה החל לעבוד במשרדי מס-הכנסה בירושלים ברחוב שלומציון המלכה.

במאמצים רבים הצליח לקנות דירה צנועה בקרית היובל.

בתחילת שנות השבעים נשא אישה ונדמה היה כי סוף סוף יזכה לחיים מאושרים יותר משהיו לו.

אולם מהר מאד התגלה כי אשתו הסתירה ממנו את העובדה שהינה סובלת מהתקפים של מחלת נפש.

יששכר סבל בשקט אך ליבו נשבר. 1972 נפטר לאחר התקף לב בהפרש של שלשה חודשים מיעקב כרמון אביו של מיכה.

שניהם קבורים זה לצד זה בהר המנוחות בירושלים

מיכה כותב על יששכר שטמפפר

הדוד היחיד שהיה לי

הדודות צילה, צפורה ובנה סבתא וסבא ורבים מבני המשפחה של אבא יעקב הושמדו בפולין בתקופת השואה.

יששכר, מרבית ימיו היה גלמוד ונותר ערירי.

פנינה – אמא וסבתא התעקשה, וזה לא אפיין אותה, לקרוא לשם בנו התינוק, לאחר תמר ועומר גם בשם "יששכר" יחד עם שם אבי "יעקב" שנפטר חדשים ספורים לאחר מות יששכר.

התלבטנו ביותר, בתיה ומיכה עד 'שנפל האסימון' והצענו את השם: "ישי" שהוא צירוף: יששכר ויעקב. בתעודת הזהות אף רשמנו וכך נקבע: ישי – יעקב ונחה דעתה של הסבתא פנינה.

פרקים בחיי יששכר

אין לפנינו רשימה סדורה, אני מנסה לדלות נושאים ותקופות.

נוטר בשדה התעופה - עטרות

בתקופה שקדמה למלחמת העצמאות היה נוטר בשדה התעופה בעטרות הסמוך לירושלים.

נוטרי שדה התעופה בעטרות 1936-1939

זכור לי כילד קטן כיצד נשא אותי, או על כתפיו שהיו צנומות למרומי מגדל הפיקוח ואולי היה זה מגדל השמירה, עדיין ניצב למול עיני מראה השדה הנרחב, מעבר למסלול באחרי הצהרים של יום סתיו וקרוב אלינו פרות מלחכות עשב שהטילו עלי הילד משכונה צפונית בירושלים – מורא וכן קריאות עידוד וחיזוק שזכיתי להן מחבריו הנוטרים, של יששכר.

על תקופת יששכר ב'נוטרות' גבה ממנו עדות סבא אבא – יעקב. יששכר מאזכר גם בספר המוקדש לנוטרים: "לאש ולמגן".

נוטרים שנמסרו ע"י מר יששכר שטמפר. נוטר בעטרות בשנות
1937-1948. כיום פקיד במשרד מט הכנסה בירושלים.

עטרות היתה מושב עובדים ע"י הכפר הערבי קלנדיה בדרך
לרמאללה בקילומטר ה-12 בואן ירושלים. היה שם שדה תעופה ידוע בשם
"קלנדיה".

המושב התבסס על פלחה, עבודה פנימית, תנובה וגפנים. הנקודה
נעזבה לאחר עמידה גבורה לפני פרוץ מלחמת השחרור. היה שם מסלול
תעופה מודרני שחצה את הכביש לרמאללה/שכם. במושב היתה פלוגה של
משטרת היישובים העבריים (ז'א.ס.פ.) ואנחנו היינו כיתה של 12
נוטרים מטעם חיל האוויר. שמרנו על שדה התעופה, מוסך האוירונט וכל
המעבדים.

מוהדות הביטחון היהודיים הטילו עלינו גם תפקיד נוסף לשמור
על המושב מצד הכפר הערבי קלנדיה. בכיתה שלנו היו רק יהודים.

בסעם הראשונה גוייסתי למקום זה בשנת 1937, מטעם "כופר
הישוב". לאחר זמן מה שוחררנו, וגוייסנו פעם נוספת ב-1938 וזכורנו
שיום הגיוס חל בערב יום הכיפורים.

שדה התעופה שוכלל בזמן מלחמת העולם השנייה. אחד מתפקידינו
היה לצאת בבוקר השכם כמה קילומטרים מסביב לכפר קלנדיה ולבדוק
אם לא בזרעו מוקשים ע"י הערבים.

יחד איתי טיחו באותה תקופה הנוטר כרימיוזל אברופון ידוע
מה "פועל" ירושלים שאומרים עליו שהוא הוא שארץ בכסטל בזמן מלחמת
השחרור את המפקד הערבי הידוע עבדול קאדר. (הנ"ל נפל אח"כ במלחמת
השחרור).

יחד איתי בכיתה היה גם אז הסטודנט ברוך פט שנפל אח"כ עם
הל"ה.

בין עטרות לירושלים נמצא המושב הדתי נוה יעקב. הייתי גם
שם בשמירה בשנות 37-1936. תפקידינו שם היה שמירה על קו המים, על
התחבורה ולווי האוטובוס לירושלים וחזרה.

יששכר מספר על שירות בשדה התעופה עטרות (קלנדיה) הוא מספר על שמירה בקו
המים בנווה יעקב על התחבורה ולווי האוטובוס לירושלים וחזרה.

בעטרות היה בכתה של 12 נוטרים בנפרד מן הנוטרים שהיו במושב עצמו ואשר
מפקדם היה אבא שלי -נפתלי ברלינסקי.

בהמשך דבריו לפני עריכה שנמסרו לקראת הוצאת ספר הנוטרות "לאש ולמגן"

משטרת הישובים העבריים בעטרות 1936-1939

'העגלה הקטנה' - מתנת הדוד יששכר כנראה גם מעשה ידיו

השם : דוד יששכר מעלה תמיד בזיכרון וממש למול עיני את תמונת "העגלה"
הקטנה , השטוחה

והכתומה העמוסה בשלג ואני הקטן לידה עטוף במעיל וראשי חבוש בכובע צמר
מגן מקור בחצר

ביתנו ברחוב 'פינחס הכהן' בשכונת הבוכרים , כיום נותרו הבית והחצר והיו
מבית מגורים ל"תלמוד

תורה' ברחוב 'יש"א ברכה' . אותה עגלה של כמטר על מחציתו הועברה אף
לבית ברחוב ביל"ו ,

חלום חיי כילד היה להרכיב לה גלגלים כדי שכלבתנו דאז 'לבנה' או שמא 'חומי' ישאוני במורד הרחוב כאותן מזחלות שכה אהבתי לקרוא עליהן מתוך ספרו של ג'ק לונדון: "פנג הלבן", הספר המועדף עלי עד עצם היום הזה ופרקים ממנו קראתי בשקיקה בימים האחרונים לשהותי האחרונה - הממושכת בבית החולים "הדסה" לאחר ניתוח לא קל.

מיכה בשכונת הבוכרים עם העגלה שבנה לו יששכר

יששכר הדוד הדואג

עוד בטרם המלחמה ואני רך וקטן בשנים , אבל בטווח הזיכרון , כאשר אמא פנינה שהתה בבית ההבראה ואני בבית 'הדוד זיידע' – כך קראתי לדוד של יששכר ופנינה , הוא מוטק'ה אפטייקר ,

ובהשגחת וטיפול פנינה לוי ואסתר עם אביגדור שרף - כותב ומדווח יששכר לפנינה על השיפור שחל בהתנהגותי, גם בהרגלי האכילה , השינה המוקדמת והעריבה , קל וחמר עלייתי במשקל . אבא יעקב ודוד יששכר נמצאו עמי רוב שעות היום ויששכר , אפילו עד שנרדמתי...העיקר – לא לדאוג.

זיכרון ילדות – שיירות של משאיות מדגם ברוקווי

המשאיות עמוסות תוצרת מפעל ים המלח , המשרכות דרכן לאורכו של היום במעלה רחוב יחזקאל סמוך לביתנו בשכונת הבוכרים , ולעומתן גולשות ביעף , קלות ועולזות משאיות ריקות .

במבט לאחור , כנראה נצרבו התמונות הללו בזיכרוני באותה עת בה הוטמעה בי גם ההבנה שהדוד יששכר עובד במפעל בים המלח .

במפעלי ים המלח

מתוך הזיכרונות בתוספת תמונות הדמיון היוצר והמשלים אצלי , צצה ועולה התקופה עליה ספר יששכר שעבד בשלהי ימי המנדט הבריטי במפעלי ים המלח , אולי כסייד – צבע ופונה בדרך האוויר למרכז הארץ . בקיץ 1948 הייתה סדום נצורה ומנותקת משאר חלקי ישראל . סדום הפכה למעין "סיר לחץ".- בתקופת הפינוי הייתה לאנשי סדום 'מחלת האוירוניטיס' – שהתאפיינה בעצבנות מוגברת ושאלות אין קץ : 'מתי נטוס מפה ? ' . המילים החוזרות היו : מים – חופש – אוויר !

התקיים רק הקשר האווירי , למטוסים המתאימים , הוכשר מסלול קצר לנחיתה והמראה . המטוסים הביאו : אספקה , כלי נשק , תרופות , דברי דואר...ופינו את הללו שלא היו כוח לוחם .

מפעלי ים המלח-שנות הארבעים

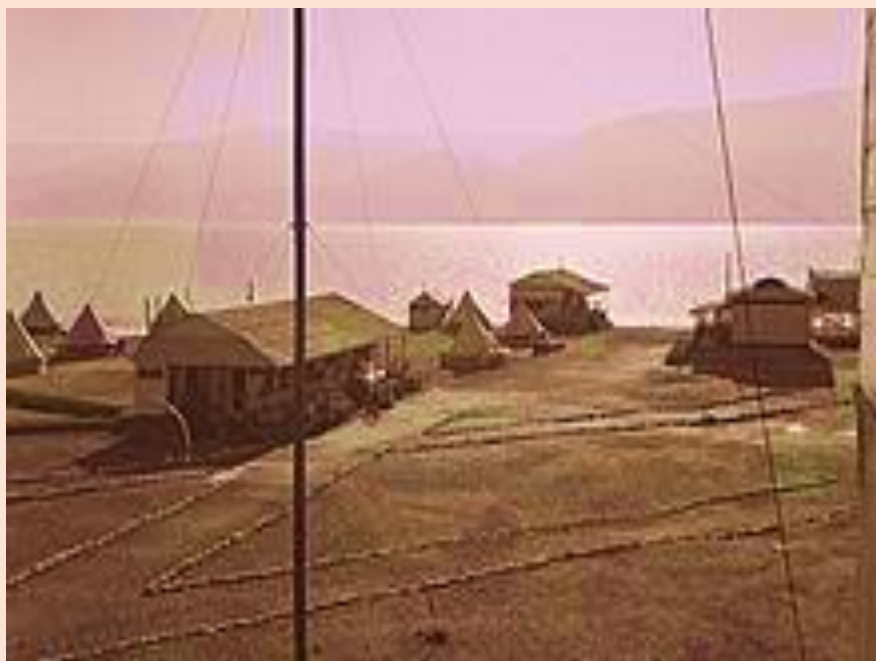
מכתבי יששכר ממלחמת העצמאות

נישמר קובץ מכתבים ששמרה אמא פנינה , מהתקופה שבטבורה מלחמת העצמאות .

המכתבים עבורי כמוהם כגלריה שבה מוצבות גם תמונות 'נוף' סביבתנו וגם בני המשפחה והקרובים לנו .ביותר .

יששכר עבד במפעל המלח הדרומי בסדום . המאוחר מבין שני המפעלים שהוקמו לחופי ים המלח לפני קום המדינה . במכתבים ציין : ים המלח (דרום) וכן ים המלח (סדום) . באפריל , 1948 מספר יששכר שבית החרושת אינו עובד לגמרי גם בגלל שמקורות המים המרוחקים בעין ארוס ועין בדה מקולקלים ואין יוצאים לתקנם . אין כמעט מים לשתייה כי הם באים מספייה

(א – צאפי – מבקעת צוער הירדנית) , את מי השתייה שהובלו בספינות , קיבלו מהמפעל בצפון . באוכל – המצב גם כן קשה . רבים מכוחות הביטחון הועברו (מצפים לתגבורת של מאתיים איש) ולכן הפועלים עוסקים – 12 שעות ביממה בשמירה .

מגורי העובדים-ים המלח

"אני בריא ושלם - אין מה לדאוג לי"- יששכר מרגיע , "הפרטים ברדיו ובעיתונות אינם מדויקים . אמנם נחטפו בעורמה חמישה עובדים ע"י הירדנים בתואנה שחצו את הגבול במרמה אבל הם חיים ומצפים למשפט ...חבר הקיבוץ שהוטס צפונה נפצע מפליטת כדורים ... בסדום מאזינים ל"קול ההגנה" (התחנה המחתרתית של ארגון "ההגנה" שפעלה עד יום הקמת המדינה) .

במכתבו מיד עם 'ההפוגה הראשונה' (ביוני)כותב יששכר : "עברנו את הפצצת האוויר והרעשות התותחים ...אני בריא ושלם אבל מלא געגועים איני מקבל ממך פנינה - מכתב. , כתבי בהודעות דחופות בעיתון , איני בטוח שאכן יגיעו ואראה בעיתון אבל דבורה תקרא ותעדכן אותי אחיך ,בנך , גיסך ודודך"

כך חתם יששכר על אחד ממכתביו בתקופת המלחמה.

הכתובת : יששכר שטמפר ים המלח (סדום) תל אביב ת . ד 221 וגם : דאר צבאי 192 בסיס - 1

'הבלדרי' הייתה – דבורה מלר – אשת זכריה ארליכמן : מהמושב 'בהדרגה' (= 'כפר מעש' ליד פתח תקווה) .דבורה – הייתה החברה -כמוה כאחות - של פנינה עוד מימי העיר - העתיקה בירושלים .

וכך כותבת דבורה לפנינה בימי 'ההפוגה' : "אולי תוכלו לסדר לכם דרכיות

(תעודות מעבר – "פאס") מירושלים ותבואו אלי יש לי מטבח גדול וחדר גדול...לאמא שלך אקנה סיר וצלחות אחדות (חיה שטמפר – הייתה דתייה ושמרה כמובן על 'כשרות') " במכתב אחר פונה דבורה לרחל שומכר – הדודה הירושלמית של פנינה ויששכר , כדי לוודא שלא העתקנו מגורנו מרחוב פינחס הכהן 13 לאחר ששלחה כמה מכתבים וטלגרמה בדאגתה לשלומנו ולא קיבלה מענה .

דבורה העבירה לירושלים מכתבים ודרישות שלום שהביאו אליה למושב חבר לחדר עם יששכר ושכנה , שהגיעו מסדום וכך הרגיעה : 'יששכר נמצא בסדום בריא ושלם , נראה טוב , מצב רוחו מצוין , יש להם מספיק אוכל , עתיד לבוא לחופשה אם יקבל דרכיה ...' והיא שואלת : "האם אמא (חיה שטמפר) נמצאת בקטמון ? " (אחרי נפילת הרובע היהודי בעיר העתיקה , שוכנו רבים ממפוני הרובע בשכונת קטמון שנכבשה זמן קצר , בסוף אפריל , קודם לכן) . "אשלח לך חבילה ..." כותבת דבורה לפנינה בימי - 'ההפוגה הראשונה' .

החבילה – מעוררת אצלי רטט של גלי - זיכרון לאורך הרבה שנים .

היה זה ארגז עץ רגיל בצורתו אבל מאד מיוחד בתכולתו .

כמה ערבו לחכיננו וגם לעינינו ביצי התרנגולת הצחורות , וטעמים המתוק החמצמץ של העגבניות האדומות הגדולות והמלפפונים הרכים עסיסיים וגם נוקשים...

ארגז העץ - המלאך המרענן זכה למקום של כבוד בביתנו בקטמון , שם על המרפסת ניצב שנים רבות מאד במלוא כובד האדמה הירושלמית בקרבו וצמודה לחלציו בדפנות , ונושא בהתמדה משנה לשנה את צמחי הגרניום .

יששכר , באחד המכתבים מקווה שדבורה שלחה ' כמה מצרכים חיוניים ' ובתמורה " שלחתי לה 15 לירות שהיו לי , במקומך (פנינה) אני מקווה שהיא קבלה אותם " .

אני מיכה מקווה מאד , שדבורה היקרה 'לא נעלבה'.

עיון במכתביו מעלה את דאגתו והתייחסותו ליקרים לו ובמיוחד לאמו החולה והבודדה שהתגוררה בעיר העתיקה עד לפינוייה לעיר החדשה לאחר נפילת הרובע היהודי

בני משפחה וידידים המוזכרים במכתבים נוספים לפנינה-

"..אל תדאגי, דאגת חינוך, כי היא דאגת חינוך בהחלט..איך עברתם את הימים הקשים של הקרבות וההרעשות בירושלים?"

איך התקיימתם ואיך אתם מתקיימים? מה מצב הרוחות בירושלים? איך עברתם את הימים והלילות המפחידים והנוראים בירושלים? הנני בריא ושלם ומקווה שגם אתם, שכבר הבראתם כולכם ממחלתכם. "טוב עשית שקנית (פנינה) מעיל".

על סבתא – חיה שטמפר -קבלתי מכתב דרך הזקנים קניאל (הורי הרב, בן משפחתנו, יהושע קניאל לימים רבה של חיפה) היא – חיה – כותבת ששלומה טוב – תאריך המכתב – כשבעה שבועות טרם נפילת הרובע היהודי.

ולאחר שבועות, "איך האמא עברה את שבעת מדורי הגיהנום בעיר העתיקה ואחרי הפינוי את ההרעשות בירושלים החדשה? האם האמא מקבלת תמיכה

(עזרה ממשלתית למפוני הרובע) או שזה (כאילו נותנים) רק בלוף? חשוב לי לדעת האם היא מקבלת עזרה ובאיזה צורה? תאמרו לאמא שאין לה מה לדאוג אני נמצא במקום טוב (אחרי שפונה למרכז הארץ, ללוד ואחר כך ליפו).

האמא אצל אלטה (אלטה שולמן – בת הדודה של חיה בשכונת "כנסת" בירושלים) – מתי היא תקבל כבר דירה, למה היא מחכה? לפחות שקט בירושלים. עבור אמא אקבל תוספת (השלמה) למשכורת, אמא צריכה לקבל גם עבור הלבשה. את – פנינה, יעקב או מרדכי – (מוטק'ה) – צריכים לסדר את כל העניינים האלה אחרת לא יתנו."

על יעקב – הגיס -"היכן הוא נמצא (במלחמה) איך הוא מרגיש...?"

אסתר פישק'ס – האלמנה אשת הדוד פישקה – פישל לוי האח של חיה-

"אסתר מתחילה לקום מן המיטה, היא אצל טיכו (רופא העיניים) הניתוח הצליח יפה והריפוי מתקדם טוב, הייתי אצלה פעמיים...

מה נשמע אצל אסתר פישק'ס ובני ביתם?"

'מורדכה' – מוטק'ה אפטיקר – הדוד מרדכי לוי אחיה של חיה

"מה נשמע איתם? מה עם דב?" בחודש יוני יששכר עדיין לא יודע שדב, בנם של מרדכי ויהודית, נהרג על הר הצופים בקרבות ביום ה-22 במאי 1948 רק בחודש יולי כותב יששכר: "תמסרי את תנחומי הרבים, על מות דב הי"ד, אצל הדוד בבית.

דב לוי שנהרג על הר הצופים

גם על מות **יהושע פרנקל בנם של באשקה ושלום** (בתיה – החברה של חיה מהעיר העתיקה), לא ידע יששכר. יהושע נהרג בקרבות בעיר העתיקה ביום ה-16 במאי 1948. האחיות של יהושע: קוליה, מתילדה ויפה היו חברותיה הטובות של פנינה שטמפר – כרמון.

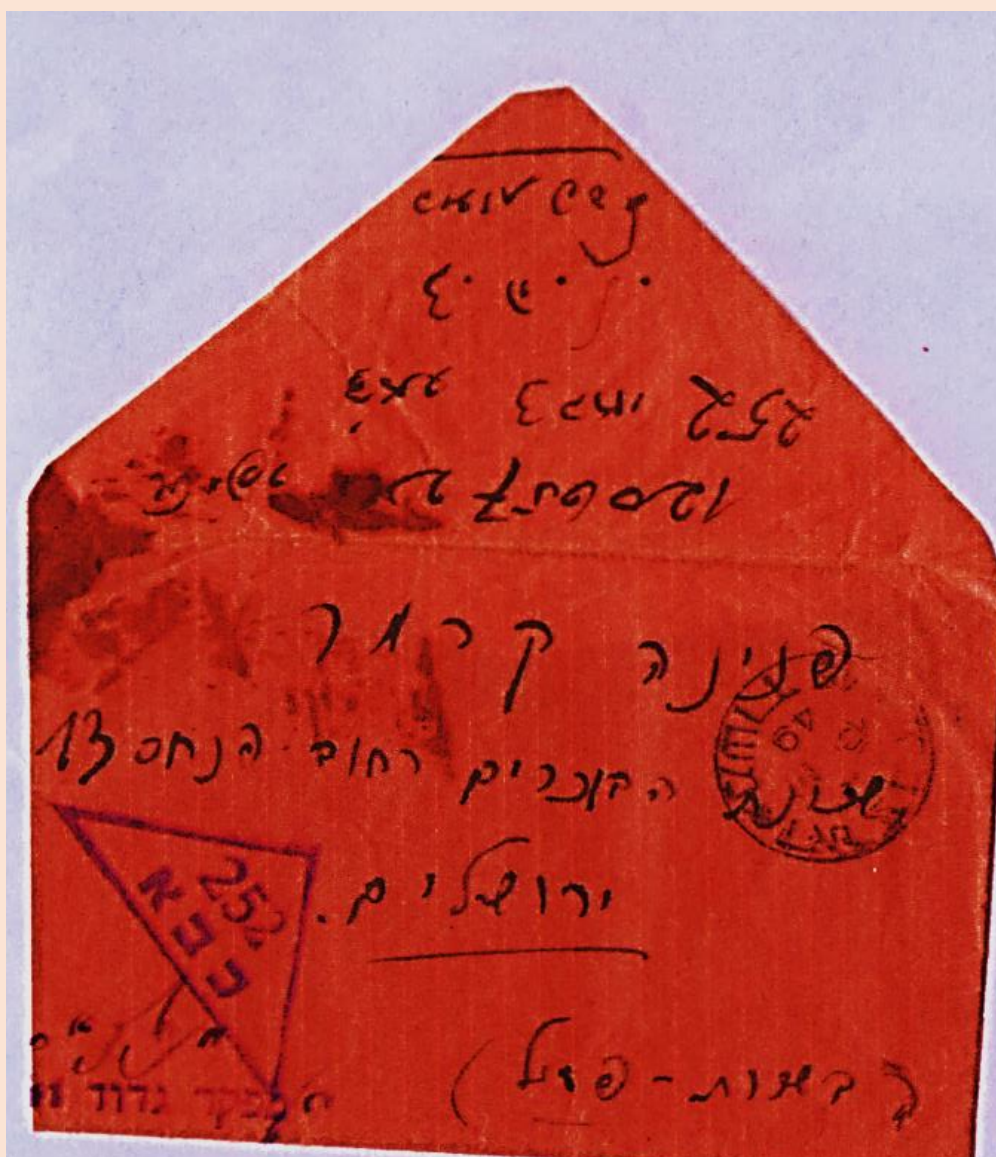
מה שלום ישראל? בן הדוד - בנו של פישל לוי

עם בני הדודים והדודות הרבים גם בפתח - תקווה ובנתניה היה יששכר בקשרים של ידידות רבים ועמוקים. **מה שלום אלטה?** (אלמנת מנחם שולמן)

יששכר מספר על פגישתו עם **אסתר מלר** (אחות דבורה וצפורה, לימים אסתר - אשת חיים רוז) שבריא אותה השתפרה. כותב גם על **צפורה אפשטיין** והבנות המגויסות - יהודית ושולה וכן על משה. זוכר ומתעניין בבני המשפחה באוסטרליה – האם קיבלה פנינה, איזה מכתב? למי כוונתך שרה אורנשטיין, האם – שרה פרדל? יששכר מביא גם דרישת שלום **ממניה גולדויץ**, הבת

דודה של אבא יעקב. ואף מה שלומם של בנימין ועליזה דיסקין אצלם אף עבדה סבתא פנינה וגם בחנות הקטנה ליד "אגד" ברחוב יפו – בירושלים של שנות השלושים. כמוכרת עיתונים, שבועונים, ירחונים בעברית ובשפות נוספות.

מכתבים של יששכר לפנינה מתקופת מלחמת השחרור

בתל - אביב

בימי "ההפוגה", במהלך 'מלחמת העצמאות' זכורה לי הנסיעה עם אמא באוטובוס המשוריין – הצפוף ואפל בצאתו מירושלים בדרך העוברת ברחוב הצר שבין שכונת "כנסת" מעבר לשוק ב"מחנה יהודה". "דרך בורמה" הייתה אפופת אובר ושמא ענני אבק.

דרך בורמה 1948

פקודת על התנועה וההובלה
מחוז ירושלים

מס' סדורי 140
תאריך 23.8.48

צו תנועה - אביב
(תפקיד) (חופשה)

אסמכתא לצו תנועה: 48, 13, 8

אל פנינה קרמל מס' 48, 13, 8
עליך להופיע ב דוארה אבד ביום 25.8.48 בשעה בט-ער
על מנת לנסוע אל: תל-אביב דרך מזרח 2

אמצעי נסיעה בט מכונית מס' 242
בהגיעך התיצב בפני קצין התנועה ב: בית הדר חדר מס' 242
והציג את צו התנועה הזה לטעם סדור. נסיעתך תזרה.

עליך לחזור ביום 1.9.48 אל אביב

הערות: א. מותר לך לשאת אתך אך גרם מזודת יד אחת או תרמיל.
ב. אסור לך בהחלט לנסוע בכל דרך אחרת אלא בזו אשר נקבעה. כל העובר על הוראה זו יענש בכל חוסר הדין.

קצין ירושלים
מחוז ירושלים

המפקד של השירות מנה 1/ 3000-8.48

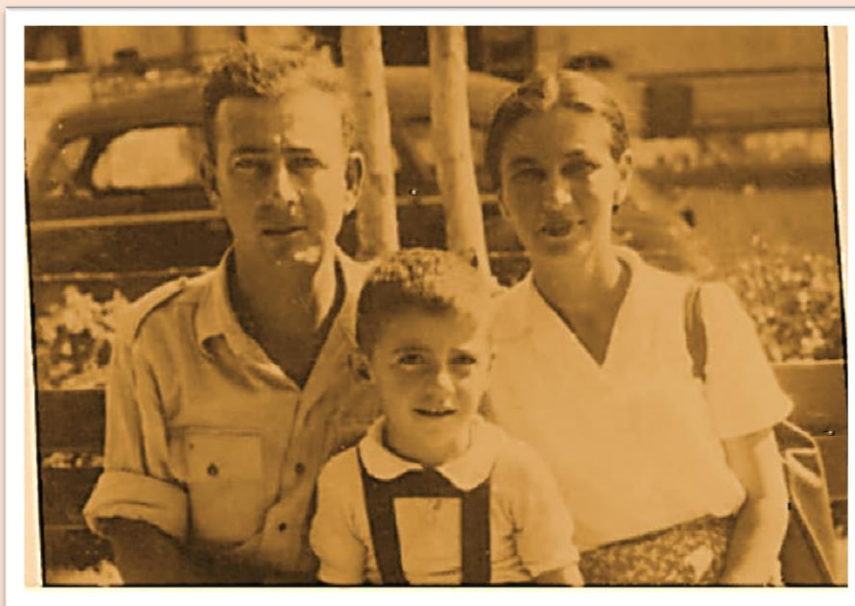
אישור יציאה מירושלים בעת ההפוגה פנינה ובנה מיכה בן שש

את פגרת "ההפוגה" עשינו אצל צפורה אפשטיין (לבית ליפקין) חברת המשפחה של אמא (כמו דודה ואחות) עוד מתקופת 'העיר העתיקה' . צפורה האלמנה התגוררה ברחוב 'התקווה' , שהיה צמוד לקולנוע "עדן" המיתולוגי בתל אביב והמושך הימנו לרחוב שבזי. העטור בחנויות , בבתי מלאכה וריחות...מי יתנני היום ללגום עוד מן 'הגזוז' הקר בעזרת גושי הקרח במכל מן המשקה הצהוב או הוורוד שהיה נמכר בכוס של זכוכית .

עגלה לממכר גזוז בתל-אביב

בתל אביב נפגשנו עם יששכר שהיה מגויס , ונותרה לעדות ומזכרת התמונה המפויסת והמחויכת כאשר אנחנו יושבים על הספסל בשדרות רוטשילד ביום בהיר ושטוף שמש בוודאי נוכח הצלם העומד רכון מעבר לשרוול וגוף המצלמה הארוך שעשה מלאכת יומו באמינות למען זיכרון הדורות .

יששכר פינה ומיכה בתל אביב בעת ההפוגה במלחמת השחרור

ב"מעלה עקריים"

בשנותיה הראשונות של המדינה עבד יששכר ביחד עם סוללי הדרך לאילת והרבה לספר על העבודה הלא קלה ב"מעלה עקריים". כנראה שהקשיים הפיסיים פגעו מאד בבריאותו ואני זוכר את התקופה שהיה מאושפז בבית החולים "שערי צדק" ואמא הרבתה לבקר אותו ולמיטב זכרוני אף להכין על מנת להביא אליו מאכלים מבריאים כגון תבשילי בשר עוף וארז...

פריצת הדרך לאילת

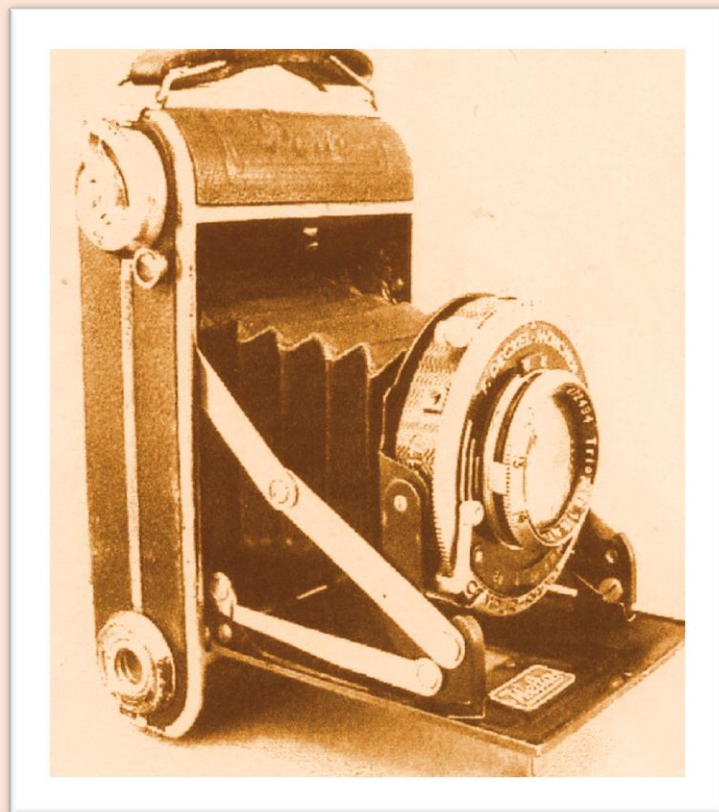
'הרכב' – האופניים

בתקופה של ערב ה"בר מצוה" שלי, כלומר במחצית שנות החמישים, הגיע יששכר משכונת "בית

ישראל", מהחדר הקטן, העלוב בו התגורר עם הסבתא – חיה שטמפר, לביתנו בקטמון, רכוב על אופניים (לא יד ראשונה) אותם רכש. התמלאתי בקנאה וגאווה גם יחד.

המתנה שנחשבה ביותר ומעל לכל האחרות והאריכה ימים בביתנו-הייתה המצלמה אותה קבלתי כשי מיששכר.

במצלמה זו עשינו שימוש גם כאשר נולדו ילדינו הגדולים.

מצלמה כזו קנה יששכר למיכה

יששכר ומיכה ביום הבר – מצווה של מיכה

יששכר עובד במס הכנסה

שנים רבות עבד בבניין ג'נרלי בירושלים כפקיד זוטא בעבודה של ניירת ,
תיקים , חשבוניות...ארכיון...אותה כל כך לא אהב .

דמותו הייתה תדיר מעלה בזיכרוני את דמות הפקיד מן "האדרת" של הסופר הרוסי גוגול ..

בנין ג'נרלי בירושלים - כאן עבד יששכר

כמו אקאקי אקאקייביץ' ישב יששכר שנים רבות בשולחן ובמשרד אחד בדרגת פקידות נמוכה. יששכר היה מאד מופנם, מסתפק במועט, חי כנזיר בדירת חדר בבניין ישן ועבש בשכונת 'בית ישראל' המוסקת בתנור נפט ישן בימות החרף המקפאים. בית ללא מטבח, והשירותים, ללא אסלה ורק בחצר. חי מן היד אל הפה, תומך וסועד את אמו האלמנה, החולנית העיוורת והתלותית לחלוטין. למרות המצוקות, חסך מן המעט פרוטה לפרוטה ולאחר פטירת סבתא חיה הצליח לפרוץ מעט ברכישת דירת גג, שהייתה בפועל קיטון צר וצנום בו פינה זעירה למטבח ומעין מקלחון. ימים רבים היה ניזון כמעט ורק מהמאכל האהוב עליו: לחם עם טבליות של שוקולדה.

החדר ברחוב יואל

לחדרון על הגג, היו להבנתי עתה – במבט לאחור, כמה יתרונות למרות סביבתו בליבתה של יהדות חרדית – אורתודוקסית קיצונית. מן הגג היה משקיף, ולא מעורב, מעין קן שקט, בטוח ומבודד שמדי פעם חלפו לעיניו להקות יחד עם ציצי ציפורים וצווחות העורבים באפן מודע וגם לא, היה משייט מן הסתם לילדותו במושבה ב'חדרה'. היציאה למרחבי הגג בניגוד לחדר המעיק במשרד, העניקה מרחב מחיה למי שכה השתוקק לעוד נשימות

חיים. מן הגג השתקפה פנורמה מרהיבת עין ונופים לעבר הר הצופים ותמונת מורדותיו.

משוליו ניבטו בתי ירושלים המזרחית והזריחה עם הנץ החמה היוותה חוויה מכוננת בהתחדש בוקרו של יום.

המגורים ברחוב יואל – נוסטלגיה למשפחה ולנופי הילדות.

הבניין הגא – זקוף והמלבני ניצב על גבול השכונות "בית ישראל" ו "הבוכרים" – "רחובות" במרחק פסיעות מבית המרקחת של הבן דוד האהוב ד"ר שמריהו לוי ויששכר היה זקוק לא רק לשיחות נפש אלא גם לעיתים לרפואות. הסביבה הקרובה הייתה בית גידולו של יששכר. כאשר חזרה המשפחה בסוף שנות העשרים מחדרה לירושלים התגוררה ב'שכונת הבוכרים'. יששכר למד בבית הספר "תחכמוני" שהפך מחדר תורה והיה למקום לימוד מסורתי מתקדם.

בן-הדוד שמריה לוי עומד בפתח בית המרקחת ברחוב יואל

ב'בית ישראל' גרה משפחת הדוד מוטקה אפטייקר – לוי. הבן דוד, בנם דוב (ההשלמה לשם יששכר – בער. בער ביידיש = דוב) דב היה חבר אהוב מאד על יששכר וגדול היה הכאב כאשר נהרג דב בקרבות מלחמת השחרור במרומי הר הצופים. יששכר היה גם קרוב לבנות מוטקה ובמיוחד לפנינה שנשאה שם כמו פנינה אחותו (שתיהן 'פרל' ביידיש = פנינה וגם כך הונצח שם הסבא 'בער – 'ברל' 'בצליל כמו – פרל).

ברחוב יואל התגוררה גם משפחת הדוד פישקה ורעייתו אסתר פישקה'ס עם בנות ובני הדודים חבריהם של יששכר ודוב. לא רחוק התגוררנו גם כן בשכונת הבוכרים, כאמור ברחוב פינחס הכהן.

החדר הקטן והצר

החדר במעלה גרם המדרגות , אולי היה פעם חדר הכביסה עבור השכנות עקרות הבית .

היה בו אשנב זעיר , תקרתו נמוכה למדי ותכולתו מיטה צרה , ארון מצער , במרכזו שולחן ננסי כסא אחד ואולי שנים , מקלט רדיו בא בימים , רדיו טרנזיסטור שהיה מתאושש לפרקים ושעון מעורר – בעל פעימות קצובות הנאחז בשעות היממה החולפת .

הבית ברחוב יואל

כתלמיד בתיכון ומיד כסטודנט צעיר שסיים לימודיו בבית החינוך , שנה לפני גיוסי , ואף כחייל הייתי בא תכופות אל יששכר . עד היום מייסרות אותי המחשבות על כך שביקורי לא היו אך ורק נימוסיים ושאלות שלומו ובריאותו , אלא וכמעט תמיד ואבוי לחרפה – לשם קבלת "דמי כיס" , ועל כך אני מצר , בוש וניכלם .

תדיר היה מכבדני בדברי מתיקה ובראשם השוקולד .

'סגירת המעגל' - הבית ברחוב יואל

על שבחי הדירה בעליית הגג , סיפרה לי , למרבה האירוניה של תולדות הזמן עזה צבי ז"ל . עזה הייתה מסאית , מתרגמת , מחזאית...אותה פגשתי לפני שנים אחדות כאשר כתבתי את הרשימה " לכל איש יש שם – המשוררת זלדה בארכיון " (הרשימה באתר המשפחתי : "הכרמונים כותבים")

עזה רכשה מיששכר את החדר בעליית הגג והתפעמה , היה זה לאחר "מלחמת ששת הימים" -ממראות ירושלים הנשקפים מן הגג.

עזה צבי אף שמה לב ואמרה – שאלה אותי בעודה נזכרת באשר לקו – מבט – רטט – יגון וצער שהבחינה אצל יששכר .

יששכר אהב לקרוא

במיוחד התעניין בספרות היסטורית . זכור לי הבאתי אליו והיה גומע במהירות החל מ "חשרת סופה" .

את כל ששת הכרכים של וינסטון צ'רצ'יל על מלחמת העולם השנייה היה קורא בעניין עצום והרבה לספר חוויות , רשמים ומסרים שעלו בזיכרונותיו לאותה תקופה .

וינסטון צ'רצ'יל

למיטב זכרוני היה מתמיד ושוקד בתכני עיתון הערב – היומי .

מוצאי השבת

הביקור של יששכר בביתנו - בקטמון במוצאי השבת התמסד במהלך השנים .
כמובן היה זה כדי לפרוק מעצמו קילוגרמים של בדידות ולשאוב מעט מאגרים
לשבוע הקרוב . לימים הסברתי זאת גם בתלותיות העצומה והמרובה באחותו
היחידה תחליף לאימו , באמא – בסבתא פנינה .

יששכר שמר תמיד על חזות צעירה , לרוב היה מגולח למשעי , מסודר בבגדיו
הפשוטים , אותם היה כובס ומגהץ במו ידיו ואף ידע לערוך תיקונים קלים .

בשיחותיו עם אבא יעקב התעניין בעיקר בנושאים הפוליטיים שעל סדר היום .
ההשקפות הפועליות היו קרובות לרוחו וכן התייעץ בבעיות שנתקל בהן
בעבודתו השוטפת .

בשיחותיו עם פנינה גילה עניין רב מאד ובקיאות בבני המשפחה והידידים
הקרובים . ושאל רבות על ידידי המשפחה באוסטרליה וכן היה מרבה לספר
אודות החדשות העוסקות במכרים , השכנים , החברים והידידים עוד מימי
המגורים בעיר העתיקה .

לעיתים היה 'נכשל' בלשונו ובשימוש חוזר היה משמיע ביטוי , מילה או שתיים
מן הסלנג הלשוני הערבי של פעם , ולא מן המילים 'המחמיאות' , עליהן היה
חוזר בוריאציות משתנות. לפרקים יששכר היה מסתודד וממתיק סוד בחשאויות
ממודרת עם אחותו - אמא פנינה , היה מסיח באוזניה מהסודות האישיים
היותר כמוסים ומצפה לפי הבנתי , בכליון רב , לחוות דעתה , להנחייתה שספק
רב לי אם העז , אי פעם , להמרות עצתה .

ברבים מן ה'סדרים' בלילות הפסח היה יששכר סודר עימנו .

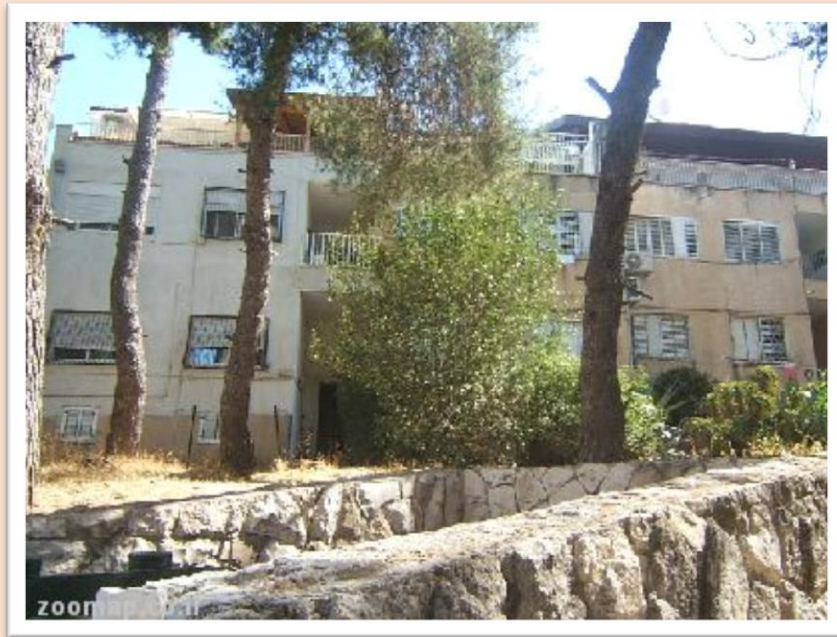
המעבר – הדירה בקרית יובל

הפריצה מרחוב יואל אל רחוב אורגואי כמוה כיציאה מ'הישוב הישן' אל 'העולם'
אצל יששכר התמשכה תקופת "הצנע" למעשה – כל חייו .

בהתאמצות כבירה הצליח אף לחסוך מעט ולרכוש דירה קטנה , אף היא כבת
חדר ומחצה בשכונת

'בית מזמיל' היא קרית יובל.

החידוש בהיות הדירה 'מאובזרת' גם במטבח ובאמבטיה .

שיכון ברחוב אורוגוואי

היציאה למערב העיר , לשכונה חילונית , לדירה אמנם קטנה אבל בבניין נעים גם למראה הולידה מידה של רעננות – רינסנס נעורים לאותה תסיסה אליה כמהה נפשו משחר ילדותו .

התפנית - נישואים , שהם גם "הקץ"

המהפך בא עם נישואיו , זמן קצר ביותר לפני שנישאו : בתיה ומיכה.

הכלה - אהובה מ "נחלת יהודה" הסמוכה ל"ראשון לציון" . בחורה בת תימן יוצאת משפחה ותיקה ביישוב , מסורתית וחילונית.

ליבנו פעם . קיווינו אפילו לצאצאים .השתתפתי בחתונה ב"נחלת יהודה" , על מרפסת בית המשפחה . היה זה ביום שישי או בערב של חג בשעות הצהריים בעת ששיחקו בה ניצני האביב וחשתי גם מצינת ורעידות הסתיו .

מחתונתנו של בתיה ומיכה – איני זוכר וגם לא רואה בצילומים את אהובה ויששכר .

האם השתתפו...? אולי לא היו בירושלים..? שמא חלה מי מהם ...? ...
איני יודע .

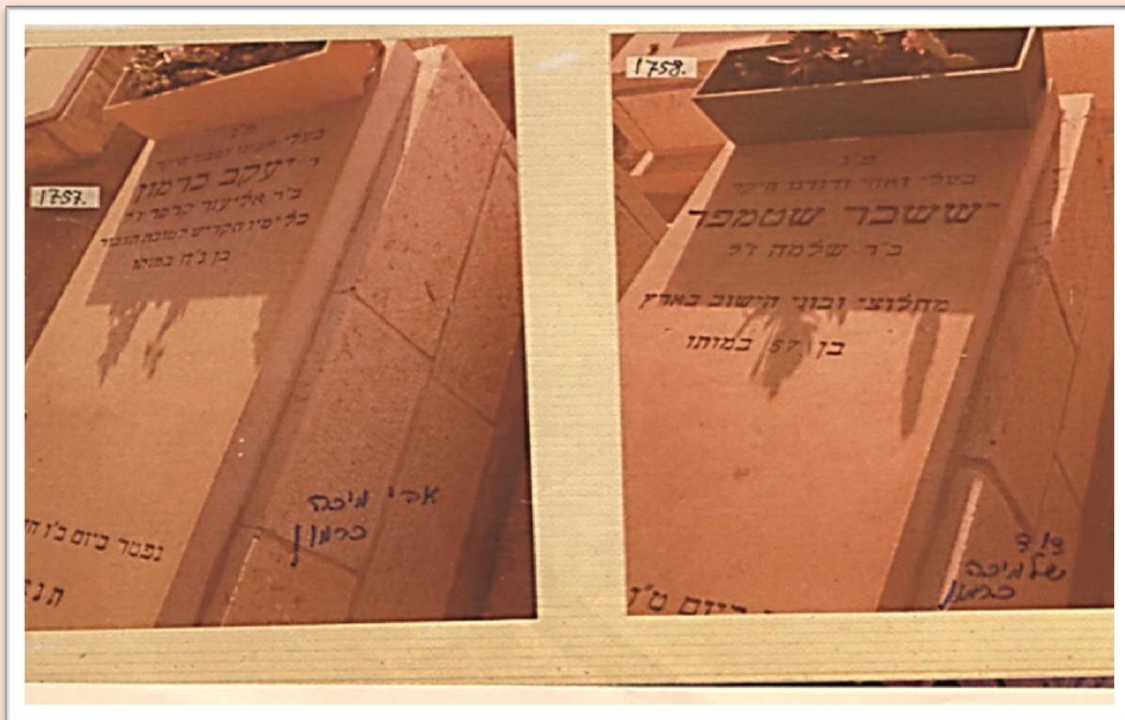
לא נקפו ימים רבים ואותות וגלים משבר הנישואים שהתפרקו בראשית שנות
השבעים , של יששכר ואהובה הגיעו אלינו עד לקטמון הישנה .
יששכר סבל מאד , כמעט בדממה , ובפועל – דימם .

אחרי מות

כאשר הוזעקתי אל בית החולים "הדסה" ב"עין כרם" למחלקת הטיפול הנמרץ
בה נאבקים לשוב לחיים המוכים בהתקף ליבם , נותרתי רק מבחוץ . דלת
המחלקה הייתה חתומה ונעולה
לא נפרדנו - וכבר יששכר לא היה עימנו .

מצבה

נותרה חלקת הקבר הצמודה לקבורות הורי : יעקב ופנינה.
על המצבה הדוממת הכתובת המציינת היות יששכר בן למשפחת שטמפר –
שהוא היה מן 'החלוצים' בישוב החדש (בזיכרוני, אבא יעקב הציע את מילת
ה"חלוץ").
יד נעלמה – מניחה לעיתים, אבנים על המצבה כנהוג בבתי העלמין .

קבריהם של יעקב כרמון ויששכר שטמפר בהר המנוחות

הנצחה

לצעירים בחבורה ראוי שיכירו – ידעו על הדוד יששכר, ילמדו אף לבטא את השם : יששכר .

מעת לעת נזכור שישי הוא : יששכר – יעקב .

רק מחצית משמות ילדינו הם שמות לזיכרון יקירי משפחותינו .

איילת – לנפתלי – האילה השלוחה

נפתלי – תליק ואיילת לזכרו של סבא נפתלי .

ישי – לדוד ולאבא ליששכר ויעקב .

תמר – כזיכרון למורה בבית הספר העממי של מיכה .

עומר ויזהר – למהות התכנים והצלילים , המסרים הגלומים וטמונים בשמות .

על תולדות השם "יששכר" כתבנו בחוברת: "בני משפחות גבריאלוביץ –
ירוזלימסקי – לוי"

המופיעה גם באתר המשפחתי: "הכרמונים כותבים".

יהי זכרו של יששכר שמור ונצור ולטוב בליבנו.

.

.

סוף דבר

אבן נוספת נגולה מעל לבנו.

עבודתנו רחוקה מלהקיף את שהייתה אמורה להכיל.

אך עתה יודעים אנו שניניה של סבתא פנינה יהיו יכולים להציץ ולהכיר –ולו מעט- את האישה המיוחדת שהייתה הסבתא רבא שלהם.

פנינה הייתה ללא ספק מתגאה מאד בכל אחד ואחד מהם.

הספר מוקדש במיוחד לדני, אור, ליבי, אדם, אופיר, רן, מאיה-הדסה, נוגה ועלמה - ואלה שיבואו אחריהם.

ושוב נודה מאד לבת משפחתנו היקרה, שושנה צוריאל, שעבודתה שימשה נר לרגלינו וחלקים מספרה משובצים כלשונם בספר זה.

מתוך ספר הכולל "שומרי החומות" (בתי אונגרן ירושלים) משפחת אברהם שטמפפר. בין היתר רשומים הילדים ותאריכי לידתם-

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50																																																		

הילדים: חנה 1885, שלמה (אביה של פנינה) 1891, רבקה 1894, אסתר 1895, מאיר 1900, רחל 1904, יהודית 1908.